De zalenman

Elisabeth Keesing

bron
Elisabeth Keesing, *De zalenman*. Met illustraties van Peter Vos. Vereeniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels, z.p. [Amsterdam] 1960

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/kees001zale01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

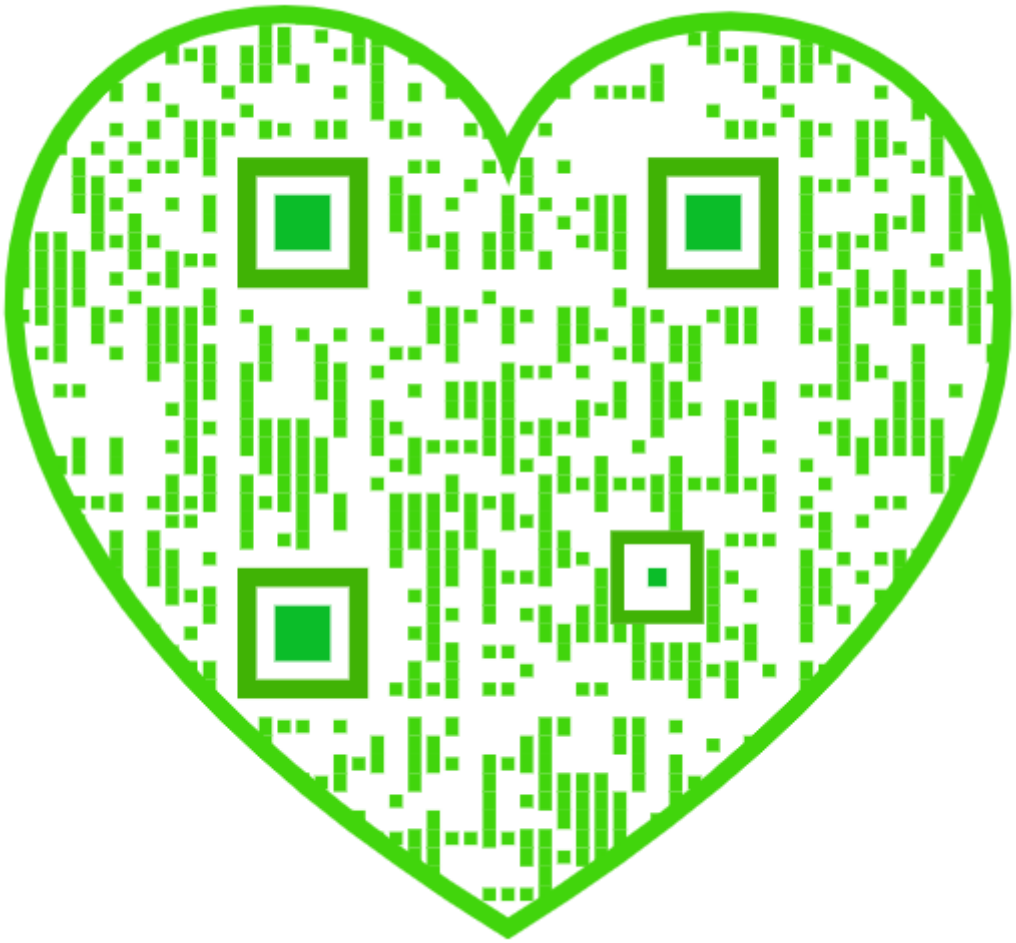

DE
ZALEN
MAN

Voorwoord

Het Boekenweekgeschenk 1960 is weer een novelle, gekozen uit 24 inzendingen van Nederlandse auteurs op de door de Commissie C.P.N.B. uitgeschreven prijsvraag, door een jury bestaande uit de auteurs Emmy van Lokhorst, Barend de Goede, Alfred Kossmann en Jos Panhuijsen en de leden van onze Commissie Chr. Leeflang, P.G.M. Coebergh en Jur. ten Have.

Wij zijn verheugd U bij gelegenheid van de 25e Boekenweek deze bekroonde novelle te kunnen voorleggen.

Aan dit Geschenk, dat tijdens de Boekenweek door de boekverkoper wordt aangeboden aan kopers, die f 5.- of meer contant aan Nederlandse boeken besteden, is een prijsvraag voor het publiek verbonden. De lezer wordt nl. gevraagd vast te stellen door wie deze novelle geschreven is.

Zij, wier manuscripten beoordeeld werden, zijn allen op de laatste bladzijden van dit boekje vermeld, terwijl bij hun naam enige titels van publicaties van hun hand zijn opgenomen.

Het antwoord op de vraag, wie de auteur is, dient vóór 1 mei 1960 onder gebruikmaking van de ingesloten kaart, bij het bureau onzer Commissie te worden ingezonden. De kaart moet - boven het gebruikelijke briefkaarttarief - met f 0.25 extra worden gefrankeerd. De opbrengst hiervan zal worden gestort in het Ondersteuningsfonds van de Vereniging van Letterkundigen. Drie boekprijzen, een eerste prijs ter waarde van f 150.-, een tweede van f 100.-, en een derde van f 75.-, zomede vijftig kleine boekprijzen zullen worden verloot onder hen, die de juiste auteursnaam vonden. Voor 15 mei 1960 zullen de naam van de auteur en de namen van de winnaars der drie hoofdprijzen officieel bekendgemaakt worden.

De Commissie voor de Collectieve Propaganda van het Nederlandse Boek

- if they are not flashes and specks, what are they?
WALT WHITMAN

[De stilte]

DE ZUSTER sloot de deur van het zindelijk witte vertrek waar de stervende neer werd gezet om de zaal niet te storen. De gewonde ademde zwaar. Er was niets dan zwoegend geluid, het wit van de schermen en lakens, blinken van glas en metaal.

Plotseling hokte het gehijg, zweeg, gorgelde. In de bijnabewusteloosheid was zijn tong achteruit gevallen, Govert Barendse bewoog, hapte naar lucht. Zijn ogen openden zich. Eerst staarde hij naar het bladderend wit van de spijlen aan het voeteneind. Het was diepstil in de kamer. Toen bewoog hij opnieuw. Zijn ogen bewogen.

Govert Barendse was gewond in het verkeer. De bus die hem en zijn genoten terug reed van de voetbalwedstrijd had uit moeten wijken voor een optocht van padvinders en was in botsing gekomen met een bus vol zingende Rijnlandgangers. De Rijnlandgangers kwamen met de schrik vrij. Govert Barendse, snel en zwaar gewond, had niet geweten wat er gebeurde en was dus ook niet geschrokken. Tot op het ogenblik dat zijn ogen en oren open gingen in de stilte. Het rumoer dat hem heel zijn leven omgonsd had was buiten gesloten. Hij vond zich met armen en benen verbonden en gespalkt. Over zijn borstkas stond een boog. Zijn hoofd boven de wijder en wijder zich openende ogen gezwachteld. Hij kon een vinger bewegen, een halve hand, een been. Hij zag en hoorde. Zijn stem-

Er klonk een rauw geluid in de stilte, hij herkende het niet. Hij wilde het zoeken, trachtte opzij te kijken, zijn schrik groeide. Er was niets. In de traagheid van de wemelende koorts lag hij minutenlang naar de leegte te luisteren. Er kwam niets, geen geluid. Er was geen ander mens rechts van hem, en links was niemand. De rauwe stem was de zijne geweest.

‘Ik...’

Hij hief zijn hoofd, meer dan een dokter verwacht zou hebben dat hij doen kon. Hij keek links. Een scherpe pijn sneed door nek en schouderbladen, hij viel terug. Maar scherper dan de pijn in bot en huid sneed de ontzetting van verdwaald te zijn - leegte, houvastloosheid.

Voor de derde keer trachtte hij geluid te geven. Niet de pijn maar paniek smoorde zijn stem. Hij kon geen 'ik' uitbrengen. De stem die hij gehoord had was hem vreemd, een instrument dat hij niet durfde hanteren, nu het alleen klonk en terugklonk in de stilte.

De koorts en het donker ontfermden zich over hem. Minuten of uren lag hij als zwevend, maar langzaam gebonden en gesteund door het groeiende weten en voelen: ik. Ik en alleen. Ver in hem maalde de gedachte.

Alleen de spanning der spieren en het niet terugvallen in slaap verrieden het zware werk dat hij achter zijn ogen bedreef. Graven in hersenen.

Toen de dokter van de wacht binnen kwam, verbaasd de patiënt in leven en bij bewustzijn te vinden, was de man ver en niet ver genoeg om de schrik in de stilte een naam te geven. 'Wie ben ik?'

'In het ziekenhuis,' antwoordde de jonge assistent. Hij had de gewone vraag verwacht en gaf het vertrouwde antwoord. Voor de stervende was niets meer vertrouwd en gewoon. Hij was voor het eerst van zijn leven alleen.

Govert Barendse van wie de artsen veronderstelden dat hij in de nacht volgende op de autobusbotsing zou overlijden als zaalpatiënt, was veertig jaar geleden in een ziekenhuis geboren als een der vele zuigelingen van de kraamvrouwenzaal.

Het was tegen de ochtend geweest. In de langzaam groeiende wijdte van zonsopgang schuifelden vrouwen in gesteven kleren met klikkende kommen, liggende vrouwen kreunden, een enkele braakte. Een bed werd haastig verrold. Water klokte. Uit twintig kleine ongeoefende kelen klonken kleine

vormeloze kreten, de meeste zwak, klagelijk zelfs. Eén vol, als dominerend, zodat een zuster lachend op hem wees. De kleine Barendse viel niet op. Govert opende zijn longen en zijn stem klonk met de andere mee. De dokter was tevreden en liep door. Hij verkeerde in de mening dat hij weer een mens in de wereld had geholpen.

De mogelijke mens Govert zweefde in de geluiden zoals eerst in zijn moeders schoot. Geluid wiegde en deinde hem, handelde en was wereld voor hem, veertig jaren lang, totdat hij zijn eigen stem hoorde en uiterst langzaam thuisbracht in de nacht na de busramp. Toen zuster Schuil nachtdienst had. Goverts kinderen - de wettige - zijn geboren in een ziekenhuis en opgegroeid met inwoning. Goverts ouders bewoonden een kamer met alkoof, keuken, buren en bezoek. Grootouders, ooms, tantes torenden kamers vol. Hij prevelde ervan in zijn koorts die nacht en zuster Schuil verstond iets. Gewoonlijk vergat ze het ziekengeprevel en behoorde het ook te vergeten.

Ze had met een boek op de gang gezeten. Haar taak was op te letten of het afliep. Zo lang het niet afliep moest ze de patiënt elk half uur van injecties, verschoningen en ademhalingsverlichting voorzien. Links van haar was het deurvenstertje van de kleine kamer, waar hij stil alleen lag. Rechts, buiten Goverts gehoor en gezicht, was het gewone gekreun en gesnurk en geroep van de zaal.

Toen het eerste half uur om was, stond ze op en ging naar het geval dat geïsoleerd lag. Het was nog niet afgelopen. Patiënt lag met open ogen.

Eenzelfde eindeloosheid lang als het besef alleen te zijn in hem gehamerd had, had nu het ‘wie ben ik?’ achter zijn ogen gedreund. Maar toen zuster Schuil binnen zijn gezichtsveld kwam, wit en blauw tegen wit en zwart in de omlijsting van het deurgat, werd zijn vraag: ‘wie ben jij?’

[De lavende]

TINIE SCHUIL was jong. Men noemde haar zuster, hoewel ze nog niet geheel volleerd was. Tot de feiten die ze leerde behoorde de wetenschap dat binnengedragen kerels praatjes en begeerten betreffende vrouwen hadden. Een stervende kerel echter was geheel patiënt en ongevaarlijk. Men sprak hem zakelijk sussend toe en deed of men geen toespelingen hoorde. Op de onbehouwen vraag ‘wie ben jij?’ antwoordde ze met even weinig logica als zoëven de dokter, dat alles goed ging. Daar overigens de verbonden pols slecht te voelen was en de tijd voor medicijn nog niet gekomen, schonk ze hem te drinken uit een wonderlijk gebogen vaatwerk, plat en getuit. Govert zag haar hand groter en duidelijker dan iets anders in de wit en nikkel schemerende kamer; proefde het zoete vocht dat in het gloeiende en kloppende pak van zijn lichaam mateloos goed deed, wellust en verkoeling tegelijk. Het was, voor zijn lichaam, het enige dat hij kon wensen. Voor zijn ogen verrees het bovenlijf van de vrouw, groot en golvend; een koelere warmte dan de zijne straalde van tussen haar ritselende kleren; hij rook vers katoen en de geur van een mens, anders dan zijn geur. Hij liet zich diep zinken in de heerlijkheid en Tinie dacht dat het in 't volgend half uur wel af zou lopen. Zacht ruiste haar dienstuniform de kamer uit. De zieke droomde. Hij droomde van drinken en de zoete geur, zo lang de verzachting van het drinken nawerkte in zijn open hijgende mond. Toen het ademen-zelf zijn lippen weer heet en droog had gemaakt, ontwaakte hij. Voor het eerst sinds hij het alleen-zijn en zichzelf ontdekt had, realiseerde hij zich dat hij ziek was.

Heet, machteloos en verlangend lag hij in het verdubbelde donker. De stilte om hem heen ontzette hem niet zoals bij zijn eerste tot bewustzijn komen met een paniek alsof hij voor een afgrond stond. Langzaam wies een grotere angst, de treurige angst in hem. Verlatenheid.

Achter zijn ogen begon het opnieuw te werken, maar zijn

taal kende geen woord voor de gewaarwording. In de holte van denken achter en boven hem stond de stille kamer herhaald. Zwarter en dieper dan om zijn verbonden lichaam heen. Zonder geluid, zonder zijn wil en weten, werden zijn ogen nat.

Zo vond hem Tinie, toen het tweede half uur om was en ze verwachtte dat ze nu de jonge dokter van de nachtdienst zou kunnen roepen, een welkom lichtpunt voor een meisje in de wacht. Ze was even teleurgesteld toen ze merkte dat er nog geen dokter te halen viel. Maar bukkende ter contrôle vond ze de tranen en veegde ze af, handig, zodat ze niet de verbonden plekken binnen konden rollen. De kerel lachte, het was geen kwaje en doen kon hij niets. Ze gaf hem drinken en medicijn, voerde de langdurige moeizame bewerking van het tempen uit, bleef naast hem staan. Hij zei niets, maar werkte mee voor zover hij kon. Eerst toen ze glas, penseel en thermometer schoongemaakt en weggezet had, sprak hij.

'Niet weggaan.'

Ze gaf het voor de hand liggende antwoord dat ze nu naar anderen moest.

'Anderen,' begon hij en barstte in lachen uit. Een hikkig zwak lachen, maar van diepweg, bezeten; het zou haar bang hebben gemaakt als het lang had geduurd. Gelukkig voor haar had hij daar de kracht niet toe, zijn lachen ging over in kuchen, gehoest. Benauwd. Ze steunde hem met kussen en al om hem lucht te verschaffen. Even zag hij de beddespijlen, haar borst, de wereld, naderbij. Rechtop voelde hij zich sterker worden.

Toen hij weer neergelegd was, moe, herhaalde hij duidelijk 'blijf'. Zij lachte wat en beloofde dat ze na een half uur terug zou komen. Govert zag haar niet gaan.

Hij bracht het zaligst half uur van de nacht door. Met open ogen lachte hij in het donker, hij wilde niet slapen, hij wilde haar blijven zien, het natrillen van haar beeld. Hij wilde haar blijven horen, haar geur vasthouden, herhalen. Weten dat ze terug kwam.

Hij sliep toch. Een slaap waarin de pijn verging en het moeilijk denken en verwerken in de onbekende ruimte achter - of was het voor? - zijn ogen niet door verbijstering werd gestoord, zodat de verbazing en de zekerheden zich zelven schikten, optelden, aftrokken, tot de uitkomst bij het ontwaken helder voor hem stond.

Hij ontwaakte met het beeld van de vrouw in het blauw en wit in zich. Het ene ogenblik stond ze binnen zijn gesloten ogen groot en helder vlak voor hem, hij zag een karteling in haar tanden en de tamelijk breed groeiende wenkbrauw die niet misstond omdat ze lichtharig was - het volgende ogenblik deed hij de ogen open en zag het donker.

Het was geen vreeswekkend donker meer. De stilte was weldadig nu de slaap hem even kracht gegeven had en het in de slaap gegroeide weten een sleutel was.

‘Zuster.’ Hij sprak eer hij denken en aarzelen kon. Ze kwam. Nu voelde hij zich volstromen met meer kracht dan de slaap had gebracht. Hij sprak en zij kwam.

Op haar vraag wat hij nodig had zweeg hij. Maar hij keek helder en wetend naar haar: de wenkbrauwen, de tanden, kin en keel. Zijn pijn kwam terug, maar hij bleef zwijgen om haar vast te houden. Hij dacht dat hij niets anders nodig had dan dit.

Tinie zag de ogen van de zieke glimmen. Dat hij niets zei schreef ze aan zwakte toe. Ze nam het platte drinkglas met de tuit opnieuw. Hij dronk, bewust dit keer, het deed goed, maar hij wist dat het goed zou doen en de voldoening was minder diep en lavend dan de eerste keer. Hij keek, dacht, hij zag het instrument. Toen kwam het in de slaap gevondene boven en hij sprak. ‘Ik ben in het hospitaal.’

Te kunnen spreken en weten gaf een nieuwheid en kracht die sterker dan sterven was. Hij had nooit eerder zijn ervaringen gekeurd en gevolgd en zijn woorden als zelf, zij 't in slaap, gevonden herkend. Hij had een som gemaakt die hem niet geleerd was en hij wist dat de uitkomst juist was.

Het meisje naast hem knikte en praatte maar wat, ze noemde

naam en plaats van het hospitaal. Toen zag ze zijn tanden en kiezen te voorschijn komen. Hij lachte, omdat hij in een inrichting lag in een vreemde stad. ‘Ik heb nooit in een hospitaal gelegen. Behalve geboren - toen geboren...’

Ze onderbrak hem, bedenkende dat praten hem te zwaar moest zijn. ‘Ik ook,’ zei ze.

Hij lachte opnieuw, geluidloos, weinig schokkend, maar mond en ogen verheerlijkt. ‘Jij ook’ dacht hij en meende dat hij het uitsprak. Maar het was een halve bewusteloosheid waarin hij vergleed. Zuster Schuil bleef staan en wachtte. Nu zou hij waarschijnlijk gaan. Zijn gezicht vertrok al in een grijns, zijn oogleden vielen niet helemaal dicht. Ze trok er aan om te zien hoe ver hij was. Toen smolt de grijns tot een wijde glimlach. In hem was opnieuw zijn eigen laatste woord gegroeid tot vrucht.

‘Wij.’

Hij stierf niet. IJlde hij?

‘Wij. Kinderen.’

Hij zei ‘wij, kinderen’. Wilde hij vrouw en kinderen zien? Die konden niet voor morgenmiddag arriveren.

‘Kinderen. Benen. Die groten hebben benen.’

Er ging een schokje door haar heen. ‘Die groten hebben benen.’ In een flits zag ze zichzelf, een kind van vijf, zes jaar, tussen de benen op het appèl in het interneringskamp. Twee keer daags.

‘De zalen.’

Hoe wist die man? ‘De zalen.’ Tinie was een capabele leerling, de onzachte jeugdervaringen maakten haar jong geschikt voor onzachte ziekenervaring. De angst en verbazing om zalen, slagen, honger, appèlverveling en appèlgevaar had ze sinds lang begraven. Twee, drie woorden door Govert uitgestoten, vage namen voor de beelden die hem bestormden, riepen de hare wakker. Losse woorden, en zijn diepe zoeken. En zijn hard verlangen.

‘Zalen -’ herhaalde ze getroffen, zag en rook de kampen; zag de vrouwen op de aaneengebouwde britsen, bultzak aan

bultzak gerijd. Zijzelf klein voortscharrelend tussen benen en dweilen. Ze zag.

Govert zag haar. Zijn verlangen trok haar blik neer. Ze keek. Recht in zijn koorts- en vecht-gloeiende blik. Nu ging de schok door hem. Haar onbetrokken ogen, onpersoonlijk vriendelijk, wat wijd van onverwacht herinneren. Hij trof haar open, onverhoeds en hield haar vast. Zij stond en luisterde, ze wist niet naar wat. Misschien zag ze samen met hem, maar zijn weinige woorden kwamen moeilijk, bij stoten. Misschien zag ze niet, voelde alleen zijn spanning, zijn wil. Het ging om zijn jeugd, dat wist ze. Dat had ze herkend omdat het de zalen van haar jeugd had opgeroepen, de volte en het onophoudelijk geroezemoes van stemmen. Kletterend klein vaatwerk. Ademers en snurkers in de nacht. Altijd.

[De zalen]

WAS HET OOIT anders geweest?

Boven de wieg stond overdag bij elk ontwaken de muur der kirrende reuzen. Geur en geluid overstroomde hem - hen - zo zwaar dat onderscheiden onmogelijk was. Sommige handen voedden en verschoonden hem, het waren niet altijd dezelfde. 's Nachts stonden de reuzen niet overeind, maar in het duister hingen hun dampen nog en ademhaling en gesnurk omgaf hem. Soms bonsde rumoer van zijn vader die laat kwam. Gehuil van een ander kind. De ruggen van stoelen, de wanden van kasten, zwaarder zwart dan de nacht zelf, werden tot wezens. Hout werkte en piepte. Muizen hakkeldraafden hoog en laag. Tegen de ochtend rammelden buiten karren, in het lichter-worden verhieven de reuzengestalten hun massale bovenlijven. De moeder, altijd, zwaar en steunend. De vader schonkig en grommend. Ze kwamen van hun plaats, gedaanten namen gewoner vormen aan, een kraan liep, een deur ging open, stemmen vroegen en antwoordden. Tussen de vele benen scharrelde het kind. Eens werd er op hem - op haar - getrapt. Vier, zes, acht armen

strekten zich toen het schreeuwde, het werd opgetild, drie, vier, vijf, zeven koppen van reuzen om hem heen. Zijn gehuil verzonk in hun raad, getroost, gepraat, gelach.

Op een dag bracht zijn moeder hem in een nieuwe zaal, waar de zoldering onveilig ver was. De ademhalingen en lichaamsgeuren om hem heen waren dichtbij. De slagorde der volwassenen boven hem had plaats gemaakt voor het gekrioel van even-kleinen om hem heen. Tijd voor bevreemding was er niet. De hel van plezier brak los. Trommels, blokken, platen, instrumenten werden hem in handen gestopt. Hij trommelde, kneedde, kraste zoals alle kleine handen om hem heen. Waar hij keek waren kleine stoelen, kleine kleren, kleine potten. Soms werden allen tegelijk op kleine pleetjes gezet, deuren open, een ongeduldige reus surveilleerde. Soms kregen allen jasjes aan zo ze die bezaten en liepen in een rij door een zaal waar het kouder was, groter, voller en de zoldering bijzonder hoog. Onoriënteerbaar. Hij keek naar geen zoldering meer, en zocht naar geen weg. Hij was verdoofd.

Het geluid verminderde nooit. De creche en de bewaarschool maakten plaats voor de grote school, waar grote jongens groter ruimten volholden, giechelende rijen grote meisjes achtervolgden. Kachels, stank van krijt, sponzen, nat goed. Gezamenlijk gedreun van lesjes. Veertig zingende stemmen en een open zomerraam. Vier keer zes is vierentwintig, vijf keer zes is...

Driehonderd zingende stemmen om een rode en gebaarde man met een raar grimassende en onwaarschijnlijk blauw geklede duivel naast zich. Wie zoet is krijgt...

Tachtig zingende stemmen in krakende bussen. Hitte, zand, brood met zand, een vreemd laag huis met een glazen zaal, een zaal vol bekers in het gelid. Dat was feest.

Zalen vol glazen in plaats van bekers, vol daverender geluid volgden, in tijd nabij de zaal met machines die volgde op de school. Het gezoef der machines overstemd door metalen stemmen, metalen muziek voor het moreel. Kopermuziek, zangers. Marsmuziek.

Volgde de zaal met de britsen. Volgde het exercitieterrein. Soms pauze voor een volle zondag in de te klein geworden kamer die eens door reuzen bevolkt werd en waar nu de lijven uitpuilden. Trouwfeest van een jong paar, herdenkingsfeest van een oud paar. Zalen met papier versierd, mensen met papier versierd, luide stemmen, luider harmonika's. Pianogehamer. Terug in de trein tussen de lijven der anders geüniformeerden geklemd. Het zeedeinend gegons van slaapzaal en chambree. Het georganiseerd vermaak. De hakpiano en de humorist. Het slenteren op zondagavond samen met de anderen, een richting uit. In de vreemde vochtige halfbeslotenheid van een bos achter het sanatorium waar 's avonds ook zustertjes vrij hadden.

‘Ik heb nog eens een zuster...’

De blik in zijn ogen veranderde.

‘... In het bos.’

Voor Tinie brak de ban. Ze wist wat ‘in het bos’ betekende en een waarschuwingssein van een andere lijn in haar diepten verbrak het contact. Met schrik keek ze op en zag dat ze aan een patiënt haar tijd had verdaan. Een kerel. ‘In het bos.’ Zij wist hoe dat ging in het bos. als 's avonds de soldaten om gesticht en sanatorium draaiden. Soms wisten ze niet eens wie ze hadden...

Govert had niet geweten wie hij had en het meisje dat met hem paarde op het mos en moeder werd van zijn oudste kind, evenmin. Tien bomen verder vrijden anderen, het zomerbos was vol, een zwoele groene zaal. De grond was hard, de moslaag dun. Dat er een kind verwekt was wist hij niet en het kind wist niets van hem. De jongen bracht zijn eerste levensjaren door in de eet- en speelzaal van een zindelijk en noodlijdend tehuis voor ongehuwde moeders. Verder verliep zijn leven in de zalen van school, fabriek, kantoor, kazerne, stadion, autobus, feest en inwoning, steeds begeleid door stemmen, radio's en machinegebeuk, juist zoals dat van zijn vader. Het is daarom niet geheel zeker of dit de geschiedenis is van Govert dan wel die van zijn zoon.

Maar wie het was, hij merkte niet dat Tinie wegglipte. Het zustertje van twintig jaar geleden zonk tussen de koortsbeelden terug in het groene bos. Spinnen. Paddestoelenstof, een barstende boleet. Een grijze golf gleed over hem heen, hij droomde en sliep.

Buiten de deur gleed routine en zaal weer om Tinie. Het werd ochtend, ze had gewaakt, ze moest moe zijn, ze geeuwde. Dit was de laatste dag van de wacht geweest. Straks zou ze een paar uur slapen, naar de middagbioskoop kunnen gaan en 's avonds uit. Over twee dagen vrouwen- of kinderzaal. Ze geeuwde nog eens, maar bracht snel de hand naar de mond toen dokter zaal binnen kwam; evenals zij op de laatste ronde voor de aflossing kwam.

[De namen]

DE JONGE ASSISTENT geeuwde ook. Opgeknapt met de zondagwacht omdat hij de jongste was. Ze dachten er niet bij dat op zaterdagavond, zeker in de herfst als de groenen gefleurd waren, een man met een beetje sociaal gevoel op de kroeg werd verwacht en dat daar geen kinderbedtijd gold. Nu konden ze wel zeggen dat iemand die afgestudeerd was daar niet hoefde te komen, maar dat was niet waar. College- en operatiezaal waren goed, maar een carrière wordt uit op z'n minst gelijke delen prestatie en relatie opgebouwd. Waar moest hij relaties aanhouden, als hij opgesloten op B-III zat, terwijl een ander zich kon vertonen op recepties of, altijd beter, kroegjool of bar. De prof zorgde er voor, jawel, dan moest de prestatie ook uitzonderlijk zijn, dan moest hij na een hele nacht hospitaal nog een dag vossen op lab of bibliotheek. En overal horen, en anderen leren, hoe voortreffelijk een gezond huwelijksleven was, terwijl hij zijn eigen meisje kwijtraakte doordat ze met een ander moest gaan dansen en rijden. Eddy Larema voelde zich zwaar beproefd. Met waardigheid vroeg hij echter aan het nachtzustertje - die was ook niet van de oudsten - of er iets bijzonders was. Door-

dat hij op haar jong gezicht lette, merkte hij dat ze aarzelde eer ze neen zei. Scherpzinnig vroeg hij ‘wat dan?’ alsof ze ‘ja’ had geantwoord.

Ze maakte een hoofdgebaar naar de kleine eenbedskamer waar men stervende zaalpatiënten legde. ‘Hij leeft.’

Eddy schrok. Hij had die kerel laten isoleren in de zekerheid dat hij opgeschreven was. Twee uur had hij de man gegeven, op zijn hoogst. Hij kon zich niet vergist hebben.

‘Dat verkeersongeluk?’ vroeg hij.

Zuster knikte en ging dokter voor.

Govert had geweten dat ze weer zou komen. Al de tijd dat hij bijna uitgeput op zijn gloeiende stekende kloppende lichaam trachtte te rusten, was hij zich haar tred bewust geweest. Hoewel hij haar niet zag, wist hij dat ze niet ver weg was. Nu ze binnen kwam, dronk hij haar in zoals hij het zoete vocht dat zij hem indruppelde had gedronken. Iets of iemand buiten haar zag hij niet. De jonge dokter sprak tot hem, hij hoorde het niet. Maar toen vreemde vingers onderzoekend zijn ooglid optrokken, bewoog hij feller dan de assistent verwachten kon.

Larema stond stil.

Ondanks zijn preoccupatie met kroegjool en dansvloer, leefde hij niet geheel in de zalenwereld. Al voltrok zich zijn studie in hospitaal- en collegezalen, vergaderingen en voordrachten, al joeg zijn verloofde hem voort door concert- en schouwburgzalen plus familiereünies, waar hij slechts aan ontsnapte door veilig toeschouwer tussen de toeschouwers bij tennis- of hockeywedstrijd te worden; al bedwelmde hij zich met krant en bioskoop zo goed als Govert en Tinie - hij had nog een vage notie, hier of daar opgevangen of uit traditie bewaard, dat er iets anders bestond. Wat precies dat andere was wist hij niet.

Wat hij wel wist was dat hetgeen hij voor zijn ogen zag gebeuren volgens zijn boeken nagenoeg onmogelijk was. Waar item zoveel huid met brandwonden bedekt was, moest de

dood intreden; had de dood al behoren in te treden. Waarom leefde deze kerel nog? Vreemder: hoe kwam hij aan de kracht tot rukken en verweer? Snel recapituleerde hij enkele gevallen die opgegeven waren en het toch hadden gehaald. Een schedelbreuk met hersenschudding; een geval van zware inwendige kneuzing; alle twee vrouwen maar ook verkeersongevallen. Liepen nu weer rond. Wilden leven. Hadden het gehaald op vitaliteit en geestkracht.

Had deze opgegevene en geest en wil en vitaliteit? Een werkman was het volgens alle sporen aan handen, kleding, spraak en gezicht. Er waren van die ruwe bonken die pijn niet schenen te voelen, die bij bewustzijn konden worden geamputeerd. Maar deze man leed wel. Hij zag het aan het trekken van de mond, aan de onrust, aan de onbegrijpelijk forse ruk bovenal. Hij had pijn en hij voelde.

'Hoe was de nacht?'

Zuster Schuil deelde mee dat patiënt veel gepraat had.

'Geijld?'

Het leek ijlen. Ja, het was ijlen. Zijn jeugd. Hij sprak over zijn jeugd.

Eddie keek omlaag naar het jonge meisje dat over jeugd sprak. Er was ook in haar toon iets ongewoons.

'Bent u bij hem gebleven. Was u bang?'

'Neen.'

Ze was niet bang geweest. In de warmte, stilte en medicijngeur had ze betoverd geluisterd als een kind; als iemand die in een oud woud in geheime vijvers beelden door het water ziet glijden, vreemd en eigen tegelijk. De beelden van Goverts gestamelde woorden waren oud en vertrouwd; Tinie had ze zonder angst aanvaard.

Larema, die meer wist en bewuster, voelde wel vrees. Hij wist niet genoeg om het een naam te geven, maar hij begreep dat in de stervende werkman een kracht was opgerakeld waarvan hij het bestaan had horen noemen. Ervaren had hij haar nooit.

Een onbehaaglijkheid overviel hem, die hij haastig toe-

schreef aan vermoeidheid en het ergerlijke van de klinische onwaarschijnlijkheid. Straks zouden ze twijfelen aan zijn diagnose en vragen waarom hij een hard levende geïsoleerd had alsof hij sterven zou. Hij moest zich vergewissen, liet de dekens openslaan.

Borst, nek, verbrand; armen en benen gedeeltelijk; een dijbeen-breuk en de nodige snijwonden bovendien. Infectie en koorts. Van hersenschudding was hij niet overtuigd. Maar niemand kon hem een verwijt doen. De man had gegild, hij moest onder de morfine... Met tegenzin zocht hij het gezicht tussen hoofddoek en mitella. Een gloeiende gerichte blik staarde hem voorbij. De ademhaling was slecht. De koorts eer meer dan minder dan vannacht...

'In de loop van de ochtend,' concludeerde hij en zei het, 'laat hem maar hier.'

Tinie knikte. Ze geeuwde nu. Het was haar tijd. Ze wilde gaan. Op de gang rolde een brancard voorbij, ze keek om. Govert hijgde.

Larema bleef kijken naar de geopende mond. 'Ga maar,' zei hij tegen het meisje. Govert volgde de blauw met witte vrouw. Toen verzette de jonge dokter zich tegen wat hem beroerde, hij maakte een rukkend gebaar, zoals zoëven zijn patiënt. De dienst was om, het was zijn zaak niet meer.

Toch bleef hij op de drempel staan en keek weifelend om. Hij wist niet wat hem vasthield, afstootte, verontrustte. Op dat moment staarde Govert naar hem.

Tot nu toe had hij enkel aandacht voor de vrouw gehad, de eerste en enige vrouw die hij diep en niet mechanisch beleefd had. Nu ging ze. Dat ze niet terug zou komen voelde hij maar wilde hij niet voelen. Snel ging zijn blik naar de man die hem stond op te nemen. Al de vorige minuten had hij langs hem heen gekeken. Nu nam hij hem waar en zag alles. Een witte jas, een instrument om de hals: een dokter. Boven jas en stethoscoop een twijfelende blik en vrees.

Sneller dan de andere, langzaam groeiende, moeizaam uit vroegere denk- en niet-denkgebruiken losgeweekte gedach-

ten, flitste het weten ‘ik sterf’. Er zijn situaties waarin een arts zich verbergen kan. Larema, niet op waarnemende blikken bedacht, verried zich door zijn aarzelend staan en gaan. Verried bovenal het besef dat hier iets mis was.

De deur ging achter de dokter dicht.

‘Er is iets verkeerd, hij weet iets niet, ik ga dood. Ik wil niet dood.’

Nu werd de pijn hem bewust. Tintelend, scheurend.

‘Ik wil niet.’ De schorre stem die hem 's nachts verschrikt had werd zijn vlag en vaandel. Hij wilde niet. Niet dood. Hij leefde.

‘Ik leef.’ Hij bewoog.

‘Ik ben gewond.’

Er was een ongeluk gebeurd. Hoe of wat was uitgewist, maar hij voelde het branden. In het schaduwloze ochtendlicht zag hij de zwachtels. Witte worsten waren armen, handen, vingers. Witte koeken op zijn borst onder de boog. Rauw, overal, ondragelijk.

Hij brulde, harder dan hij 's nachts gejammerd had eer hij weggereden werd van zaal. Van wat voor het ontwaken in de stilte was gebeurd herinnerde hij zich niets, maar anderen hadden hem horen jammeren als een kind, een zuigeling, een hulpeloze. Nu brulde hij als een man en als een dier. De pijn viel hem aan met vertienvoudigde macht nu hij haar wist en begreep. Hij staarde in een muil van pijn. Met gloeiende stromen kwam het monster bij elke ademhaling aangekronkeld; hij had onder kunnen gaan in een wellust van ritme en golven van koorts, als het rauwe scheuren en het verengen van zijn adem niet zijn geschreeuw had begeleid. De ademnood die zijn dood had moeten zijn, redde hem. Zijn schreeuwen om de pijn was vechten, verzet, wetend verzet. Zijn staken van het gebrul was ook gevecht, een intuïtief sparen van zijn krachten. Hijgend en stotend hoorde hij zijn eigen geluid dat hij nooit had gehoord. Treinen, stoommachines, boren, heiblokken.

‘Ik.’

Het floot en snerpte in de witte kamer, hij groeide, dreef omhoog, hij zwol, hij stikte. Een sirene loeide. Barstte.

Op de gang had Larema stil gestaan. Hij moest geen fout maken. Nog eens dacht hij aan de gevallen die doorgingen met leven tegen elke verwachting in. Volgens de code van zijn vak riep hij nu alle reddingsboten op. De ochtendzusters kregen opdracht de geïsoleerde patiënt zuurstof te geven en meer morfine. Ze brachten het hem toen hij al buiten bewustzijn was.

Adem en bloed hernamen hun loop. Opnieuw ging de bewusteloosheid over in slaap en de slaap in ontwaken. Ontwaken dit maal in helder licht. Lang voor er gevoed en gewassen werd, lag de man met open ogen naar de zoldering te staren. Helder. Hij wist dat hij Govert Barendse was die gewond in het hospitaal lag maar bestond. Bestond met een lichaam dat hij nog flauw bewegen kon, met een tong die proefde, ogen die zagen, een gehoor dat geluid onderscheidde. Bestond met gedachten die groeiden als hij sliep, dreven tot handelen als hij wakker was. Bestond met vreugde om het kleinste gedrup van een kraan, geruis van zijn lakens. Met verlangen naar drinken. En met de herinnering aan zachte brede wenkbrauwbogen, een kin, een borst, een geur. Hij lag stil om te horen, te denken, te genezen. Hij wachtte.

De kraan gorgelde.

De deur klikte. Een vrouw bracht een kom, goot hem voedsel in. Even had ze zijn belangstelling. Vervaagde dan tot dienende gedaante. Zij op wie hij wachtte was het niet.

Pijn kwam terug. Hij zonk en zweefde. Weer klikte de deur. Een vrouw, twee, met kommen, flessen en doeken. Ze handelden met hem, hard, snel en voorzichtig. Het hinderde hem. Hij wilde vragen waar Zij was, maar hij wist geen naam. Ook beval de oudste en hoekigste vrouw hem stil te zijn en stil te liggen. Terwijl zij doeken onder hem verwisselden, wiesen en olieden wat er te wassen viel, zocht hij tever-

geefs naar een aanduiding van haar die 's nachts naar hem geluisterd had. Terwijl de vreemden hem met uiterste voorzichtigheid keerden, prikten - tegen pijn -, verschoonden, prikten - tegen koorts - begon de tweede pijn de lichaamspijn te overheersen.

Verlangen dat verlangen blijven zou. Verdriet.

Toen de vreemde harde vrouwen gingen, zonk hij niet meteen in doezel weg. Hij dacht en verwonderde zich.

Bij het wassen had hij zich als man herkend. Vage onomlijnde herinnering aan vage ver beleefde vrouwen dreven omhoog. Schemerige daden, vage vervloeiende voldoening. De herinnering was water en mist overal waar hij tastte naar een grond, een afzetpunt voor zijn nu heldere gerichtheid. De morfine werkte, de lichaamspijn was dof en ver. Maar de tweede pijn bleef. In de niet te stuiten werking van gedachtenbeelden bloeide elke kiem van verdriet die hij in zalen ervaren had met het nieuwe verdriet tot volgroeidheid omhoog. Een kazerne en een hongertocht en het machteloos aanzien van de dood. Een klas, een fabriek en het machteloos aanzien van macht. De witte kamer, de ronde zachte vrouw en het machteloos verlangen en niet kunnen noemen.

Haar naam en alle namen.

Gloeiend van pijn, van koorts, van zweet dat niet stromen kon en als het uitbrak stak; hunkerend en machteloos verlangend naar iets zoets dat hij een uur beleefd had; zoekend en tastend naar telkens wegglijdende steeds onvolkomen beelden van vroeger, de zalentijd waar alles onzeker was, ver weg en ongrijpbaar als het opkwam, een wanhopig razend makende leegte als het niet kwam - zo lag het half verbrande verkeersongeval in de golven van koorts en pijn en zocht hongerig en arm naar de namen. De namen van het waarom en hoe en wie hij was. Van wat hij achter zich had en van wat hij doorstond en beleefde. En de naam van haar.

[De priesters]

DE DOMINEE, Van Dam, en de pastoor, Van Dijk, eerbiedigden met nadruk elkaars terrein. De stad lag op de grens tussen twee kerkinvloeden en het ziekenhuis was een gemeentelijke instelling. De halfverbrande man was uit een vreemde stad afkomstig, zijn kerkgenootschap onbekend.

De pastoor die het vroegste aankwam, liep binnen bij de man die stervende genoemd werd. Het was de hoogste tijd voor bedienen als de zieke tot de moederkerk behoorde. Deed hij dat? In de resten van kleding en zakkeninhoud was niets dat de weg wees. Wel was een adres gevonden en familie gewaarschuwd, die echter telefonisch niet bereikbaar was. De vermoedelijke naam, Govert Barendse, was neutraal en kon even goed een brave Brabander toebehoren als een Drentse zwijger; een stadse kerkeloze als het moest. Pastoor van Dijk was tactvol tegenover arme ongelovigen. Hij kon er zich op beroemen bekeerlingen te hebben gemaakt, bij wie hijzelf eerder tot afwachten en nadenken had gemaand dan aangemoedigd om spoed te maken. Pastoor van Dijk was een ernstig en goedwillend mens, die rekening trachtte te houden met de stromingen en vooroordelen van zijn tijd.

Zijn betrekkelijke collega, de predikant van Dam, deed daarin niet voor hem onder. Ook de nog jonge dominee sprak voor de radio over de problemen van mensen in een gemechaniseerde wereld, ook zijn dagen waren bezet met lezingen en jongerenbijeenkomsten, conferenties over bejaarden en bezinning op vernieuwing in de kerk. Evenals Van Dijk behandelde hij de ongelukkige losgeslagen stedeling met voorzichtigheid. Ook hij wilde niet werken met dreigen en geweld, maar hij trachtte zich in de anderen te verplaatsen, zijn taal en preektoon aan te passen, voor alles zo normaal als iedereen te schijnen.

Te schijnen, want hij was meer. Frans van Dijk de pastoor en Jan van Dam de predikant waren beiden uitstekende mannen. Al brachten ze uit hoofde van hun beroep een groot deel

van hun tijd in zalen door, ze waren wel onderrichte en tamelijk bewust levende geesten, die gelezen, en gehoord en gezien hadden wat de nood van de tijdgenoot was, de onder rumoer, reclame, machine, massa verdrinkende. Ze hadden er hun oplossing voor, en zo het al niet ieders oplossing was, ze bezaten de namen, antwoorden op vragen die in een mens konden opkomen. Namen voor Goverts vragen. Behalve de zuster die drinken gaf, zou niemand Govert die dag beter kunnen helpen dan de twee die vragen kenden en die niets liever wilden dan zielen wegen wijzen.

Er was ook voor hen, voor Van Dam en Van Dijk, in hun hele carrière geen tweede, die hun zo zeer de bevrediging zou kunnen schenken niet voor niets gewerkt te hebben, geen die zo zeer hun overtuiging kon versterken dat verdriet een zin had als het leidde tot verdieping van beleven. Govert Barendse die Eddie Larema's diagnose in gevaar bracht door tegen de regels in te blijven liggen leven, fel ervarend, voelend, vol van vragen.

Alleen wisten zij het niet.

Pastoor Van Dijk die de vroegste was, bleef bij de zieke staan. Hij kreeg de indruk dat de man meer bij bewustzijn was dan hij op grond van de vermelde kwetsuren en de noodzakelijk geachte isolering verwacht had. De ogen waren geopend en, schoon meest op een punt gericht, niet wezenloos. Van Dijk meende, maar hij durfde het niet met zekerheid zeggen, dat de stervende hem even aangezien en waargenomen had. Er was echter in de blik geen herkennen. Afwijzing noch welkom. De gedaante van een priester in priestergewaad was hem blijkbaar onverschillig; gewenst noch ongewenst. Dus onbekend? Moest de priester de stervende zonder genademiddelen laten uit eerbied voor een ander? Mocht hij dat doen? Was het niet beter het zekere voor het onzekere te nemen? Wat als hij wel met een zoon van de kerk had te maken? De laatste dingen wogen zwaar. Voor wie zou het oliesel geen troost en steun zijn? Mocht hij iemand onbe-

Elisabeth Keesing, *De zalenman*

vrijd laten gaan? Hij kon zich vergist hebben in de schijnbaar waarnemende blik van de stervende die nu bewegingloos lag. Het was waarschijnlijker dat de man niet zag wie er naast hem stond, zich van de wereld niet of nauwelijks bewust was.

De bewegingloze was zich de wereld wel bewust. Degeen die naast hem stond zag hij groot en zwemmend in de grote deinende wolken waar alles in en om hem zich afspeelde. Het binnenkomen was hem niet ontgaan. De langzame zachte knars en fluisterende klik van de altijd behoedzaam bewogen deurklink was het vertrouwdste baken in zijn mist. Zo diep kon hij niet weggezonken zijn in de warme wolken van koorts of het kleine geluid wekte hem. Als hij diep geslapen had, wist hij het eerste ogenblik niet waarom hij keek. Maar zodra hij zag, herinnerde hij zich dat hij verwachtte; de verwachte was niet gekomen. Dan vervaagde en verdampte de binnentredende tot een vreemde storende figuur in zijn eigen hem heldere wereld van muur hoek wastafel, muur ledikant, muur raam muur; en hij zelf, Govert Barendse, een verbonden lijf en brandende gedachten, middenin.

De pastoor keek naar het zuurstoftoestel en de dragende boog over de gewonde borst. De ernst van het geval was duidelijk.

‘Herken je mij?’ vroeg hij, zonder veel hoop op antwoord. Maar de stervende antwoordde, toonarm maar duidelijk: ‘neen.’

Het was voor Van Dijk nu vrij zeker dat hij met een buitenstaander te doen had. Maar als de zieke spreken kon, een woord en gedachte verstaan, was het dan niet zijn plicht de opgeschrevene bij te staan?

‘Ik ben pastoor. Pastoor Van Dijk.’

Geen antwoord. Toch had hij nu goed gezien dat de ogen onder het verband zijn richting uitgingen, er was geen vergissen bij. De stervende was ontstellend helder. Des te meer klemde de herderlijke verantwoordelijkheid. Hij mocht geen ziel verloren laten gaan die hij redden kon. Hij mocht ook

niet op het terrein van een ander komen. Bovendien werkte hij lang genoeg in het ziekenhuis om te weten dat er zielen waren die de naderende dood niet wilden herkennen en voor wie een priester met de laatste genademiddelen slechts onrust bracht.

'Weet je wat een pastoor is?'

De ogen zweefden. Hij had zich niet vergist. Heen en weer, neer...

'Een rok.'

Het was gefluisterd, zacht, als sprak de zieke alleen een constatering voor eigen gebruik. Maar de goede priester meende goed verstaan te hebben en goed te concluderen ook. 'Een rok' was niet degeen die hier steun mocht verlenen.

Trouw aan zijn afspraak trok hij zich terug. Maar daar het idee van een onverzoend stervende hem hinderde, waarschuwde hij de predikant, die het lijstje van stervenden al had en zo goed als Van Dijk had zitten peinzen hoe hij het onbekende verkeersongeval aan moest pakken.

Dominee van Dam kende de bezorgdheid van zijn halve collega als het om een paspoort voor de hemel ging en, even beleefd en even zeer tot respecteren aangesteld, trachtte hij zijn oordeel daarover te verbergen. Hij kende de angst van de niet- en zwakgelovigen voor de dood; hij nam aan dat wie van jongsaf geleerd had vertrouwen te hebben in een hem van jongsaf als magisch willekeurig geschetste handeling, er door gesterkt kon worden; maar zelf ging hij er van uit dat alleen geloof waarlijk een mens kon helpen en wie dat niet had, deed men beter in onwetendheid te laten. Er waren opgegeven zieken blijven leven omdat ze de ernst van hun toestand niet kenden. Gezond konden die mensen beter tot geloof worden gebracht dan stervende. Evenals pastoor van Dijk vermeed hij dwingen. De predikant was er om uit te leggen, te verklaren, onzekere stappen te steunen. Als dienaar. Dienaar des Woords. Het bezoek aan een stervende van onbekende herkomst diende met tact te geschieden.

Langzaam en voorzichtig drukte hij de deurklink neer.

Govert richtte automatisch zijn blik in de richting van het geluid. Sinds het bezoek van de man in het zwart met een ketting om had hij niet geslapen. Diens vertrek had hem een gevoel van bevrijding gegeven, in het wit van de kamer misstond hij, na het zakelijk werken van de vrouwen kwam het aarzelend gevraag hem zinloos voor, het zwijgen was onrustig geweest en stoorde zijn eigen denken.

Govert dacht en voelde tegelijk in wolkengrote beelden. Hij had nu een techniek ontwikkeld voor als hij wakker werd, of alleen was en met rust gelaten. Eerst keek hij naar de rechtheid van de kamer, die liet hem nooit in de steek. De onrust van een ander, de onrust van een droom, zakte er in neer als stof. Dan bewoog hij de vingers van zijn rechterhand die ongeschonden waren en raakte in onnavolgbaar langzaam gebaar de delen van zijn lichaam aan die hij kon vinden. Besluit en beweging duurden eindeloos lang, alles geschiedde in onmetelijk deinende ruimten, waar soms zijn lichaamsdelen klein en hard in bleven, soms in de overweldigende golven mee oplosten. Maar als hij zichzelf gevonden had, verscheen hem ook de ander, de lavende. De jonge zachte vrouw in blauw en wit die bij hem had gestaan, hem aan had geraakt. Terwijl de andere handelingen moeiteloos werden volbracht, vertrouwd werk waarbij men niet meer denkt, kwam met haar beeld de spanning, verlangen het vast te houden, en niet te verliezen. Het resultaat was omgekeerd. Zodra hij te hard gespannen verlangde en zocht, spatte het beeld uit elkaar. Dan trachtte hij opnieuw het op te roepen door weg te zinken, zelf de golven en de ruimte wijd te maken. Alleen op de rand van slapen lukte dat. Maar hield de pijn of een ander hem wakker, dan werd de zachte wolkenwereld klein, kromp in, verhardde. Tot hij alleen lag, hard en heet, met hortende gedachten, hulpeloos van verlangen, huilend van pijn. Machteloos. Waarom? Waardoor? Wie? Hoe? Waartoe? Wat had dit alles te betekenen? Wat waren de golven? Hij wist dat hij leefde, een levende man was. Wat was dat, leven? Hij wilde niet ziek in een hospitaal zijn, hij wilde geen pijn,

hij wilde kunnen denken, handelen, de vrouw zoeken... Daar steeg genadevol in een nieuwe golf van koorts haar zachte beeld omhoog.

Op dat moment kwam een nieuwe figuur de witte kamer binnen. Geen witte jas, geen dokter. Geen zwarte rok, geen pastoor. Een heer in een slijtend pak. Een geheugenpijl schoot scherp omhoog; de belastingman die kwam kijken of de radiozegels waren gekocht en geplakt.

Herkende hij de stem die met beminnelijke gewoonheid vroeg of hij sliep? Van Dam zag toen hij binnen kwam de ogen open en het volgend ogenblik snel gesloten. Hij wist niet dat de zieke droomde ‘laat mijn vrouw die radiokerel antwoorden, ik hou me slapend’. Dat de vraag geen radiozegels betrof maar hem, Govert, drong tot hem door zo langzaam als een kleine prop papier nodig heeft om van een Domtoren naar de grond te zweven. Van Dam stond naast het bed en bad zwijgend.

De zieke opende zijn ogen.

‘Wil je slapen?’

De bezoeker had verwondingen en installaties opgenomen en in zijn ijver om een ander te begrijpen had hij zich voorgesteld hoe het zijn zou als hij zelf daar lag. Ongetwijfeld zou hij, behoudens een gebed als hij wakker moest zijn, trachten te slapen om de lichaamspijn te ontgaan. Zou dat een lafheid zijn tegenover Een die meer had geleden? Misschien als hij, Jan van Dam het deed. Maar deze werkman had het recht er toe. Hij leek van het harde stugge soort. Van Dam als dominee zou zich niet opdringen.

Maar tot zijn verbazing kreeg hij antwoord op de vraag of de ander wilde slapen. ‘Neen.’

Jan ging zitten en zocht een begin. Een verklaring ook. Hij besloot te blijven zolang het de man niet vermoeide en zijn andere taken het hem veroorloofden. De arme kerel was een van die massamensen die slecht alleen kunnen zijn. De predikant kende de problemen van zijn dagen. Hij begon zijn conversatie bij wat hij wist en wat de patiënt kon interesseren.

Hij dacht aan de autobus en vroeg wie de wedstrijd had gewonnen.

Een mooi motief voor zijn volgend radiopraatje schoot hem te binnen, hij had graag een notitie gemaakt, maar weerhield zich. De man in het bed draaide zijn ogen naar hem toe. ‘Herinner je je de voetbalwedstrijd?’

Misschien was het niet de beste vraag geweest en zat er een te grote emotie aan vast voor de man. Van Dam zag hem zinken. Hij hield zijn adem in, stond op, schoof de stoel over de grond.

Dat bracht de stervende terug. Het woord voetbalwedstrijd had het koortsgeruis in zijn oren tot een zee van lawaai doen stijgen, een luid rumoer dat over hem wies, hem dreigde op te nemen, uit te wissen in een massa grijs en bruin gelijke lijven. Ongearticuleerd gejoel, gejuich. De dichtbij krassende stoelpoot brak de ongedifferentieerde zee als een dam. De golven spatten klein uiteen en verdwenen.

Hij lag in de rechte witte kamer. Muur wastafel deur, muur kast, muur bed, muur raam. Naast hem een onbekende niet onaangename man die over voetbal wilde spreken met een herestem.

‘Wie ben jij?’

De eerwaarde Van Dam begreep de associatie en verbazing, nam ook dankbaar de gelegenheid om verder te komen waar. ‘Ik ben de dominee. Een dominee.’

[Het brood]

WEINIG REACTIE. In elk geval geen afwijzen. Jan van Dam vouwde de handen.

Onwillekeurig kuchte hij even. Het was zowel een vragen om aandacht als een aarzeling, een verontschuldiging zo zijn handeling en woorden niet welkom waren. Maar wie kon bezwaar hebben tegen een simpel Onze Vader? Dat kon niet bang maken voor de dood of met schrik eraan herinneren. Toch was het ook een paspoort, zo goed als Van Dijks cere-

monie met geuren en symbolen. Alleen maar bidden. Een gewoon gebed.

'Onze vader die in de hemelen zijt.'

Govert was weggedoezeld maar niet al te ver. Hij wist de heer die niet van de belasting kwam nog in de buurt. Dat maakte dat hij op zijn hoede bleef, niet zinken kon. Weliswaar had hij niets te verbergen, ze zouden bij hem geen hout of bouten vinden. Met de gapperij op de werf die sommigen uit nood, afgunst of als sport bedreven, had hij nooit mee gedaan. Maar die kerel stond maar te staan en kuchte. Waar had hij dat geluid, met die intonatie gehoord? Hij kende het en hij kende het niet. Een feestredenaar, een schoolmeester, een radiospreker gaven kuchjes. Die van de laatsten kraakten als schoten, als schuivende stoelen. Maar nooit had Govert ze in stilte ontvangen. Nooit had hij zijn aandacht zo gericht als nu door alle omringende nevel heen.

'Onze vader die in de hemelen zijt.'

De stem, diep en geoefend, luidde, schiep vorm en gestalten tussen wolken van koorts. Govert ving de woorden op, schemerig, gebogen naar zijn vormen en warrige herinnering.

Vader. Govert zag een vader, zijn vader, in een leunstoel, een oude hooggerugde leunstoel. Het kon ook zijn grootvader zijn. Oud. In de lucht, in de wolken, in de stijfgestapelde klonten stonden de poten van de stoel stevig klem, anders viel ie. Onze vader die in de hemelen zeit. Wat zei-d-ie?

'Uw naam worde geheiligd.'

Het was toch de grootvader. Of een andere oude man, een meester. Hij zei 'U'. 'Uw naam...' Uw naam wat? Droomde of waakte hij? Een enorm reclamebord, maar van email als een naambordje, op betonnen poten, zwaar geheid, stond aan het eind van de stad. Aan het eind van de wereld. Het stadion voorbij en de bergen en de zuidpool van de film. 'Govert Barendse' stond met grote letters boven de leegte. 'Uw koninkrijk kome.'

Uit de heiige mist van de leegte kwam een optocht met span-

doeken. Hoera. Alle jongens in palen. Koninginnedag. Nederland is een koninkrijk.

De zieke opende de ogen. Er was iets. Een vaster herinnering naderde. Maar de smaak van haring en zuur kwam brak in zijn mond. Had hij te veel gedronken? De zwiepende slingers van hossers, mannen, meiden, nam hem op. Koninginnedag. Een dun liedje, een flard, de kinderen in de rij met vlaggetjes langs de weg. Er kwam een koning, rijk, voorbij in een gouden koets. Met de koningin. Feest en koningin, alle café's en hossen en zuur en vuurwerk. Vuur. Het draaiende wiel viel op hem. Alles draaide.

'Uw wil geschiede.'

Oorlog. Hij lag tussen de anderen achter de wegberm. Tussen de wilgen schieten als er een daalt in uw buurt. Geef acht. Een vreemde jongen die steeds zijn mond bewoog lag links van hem, de korporaal zelf lag rechts. Hij zweette. Tussen de wilgen schieten als er een daalt. Toen daalde er geen, maar ze gooiden, in het weiland, een gat. De jongen links... Hij bewoog.

Van Dam zag het. Het was meer dan hij had durven hopen. Nu wist hij dat hij niet vergeefs bad. Niet alleen. Zijn stem werd krachtiger.

'Geef ons heden ons dagelijks brood.'

Brood.

De film brak af. De gewonde, links, kwam niet in het beeld. Wolken, dwarrelende stippen verdwenen, de hemel was helder. In de vuile straat stond hij met het schone brood. Een koude heldere dag. Nederland was een koninkrijk. Uw koninkrijk kome. Brood. Het brood was gekomen. Ze waren vrij. Haring en brood, Lijden uit nood. Koninginnedag, vrijheid, brood. Wit brood en een blauwe dag.

Govert lag op zijn rug. Het golven, klotsen en deinend bonzen in en om hem hield niet op, maar alle wolken waren opgetrokken. In het mistige verleden, in de ongrijpbare zalenwereld stond de dag. Helder en grijpbaar.

Brood.

Hij had honger gehad en brood gekregen, hij had het geroken en in zijn hand gevoeld. Er in gebeten ten slotte. Het was zoet en droog, geen kleffe smeerboel er in. Zelf was hij vuil geweest. Ze stonken. De straten stonken van vuilnis, de mensen stonken van honger. De maagpijn, het knage en de zure moeheid - hij wist het weer. Dat moment in heel zijn voortgedouwde leven stond stil. De smaak van het brood na de honger. Hij strekte zijn handen uit.

'Geef me dat brood,' zei hij.

De dominee die al bij de schuld en het vergeven was had even moeite hem de storing te vergeven. Teleurgesteld voltooide hij het gebed dat de zieke toch niet hoorde. De man had koorts en ijlde. Woelde zover hij nog kracht had. Klauwde met de halfverbonden hand, zwak. Hij mompelde iets. Brood.

Deernis met de armen vervulde Jan van Dam. 'Zalig zijn de armen van geest.' Hij geloofde in die woorden. Hij wist dat hij zelf te veel wist. Maar als hij keek naar de ingepakte zalenman, harde huid en zware trekken tussen het schoon verband, dan zag hij geen eenvoud van geest, maar de honger, de stoffelijke nood en het warrige niet-weten van een wiens geest nooit voedsel had gekregen. Nu, in het ijlen vroeg hij brood. Welk brood? Van Dam was dichtbij, hij wist niet hoe dichtbij. Hij wist te veel en niet genoeg. Hij wist, vermoedde dat dit er een was die in de oorlog half verhongerde... 'Geef me dat brood.' Het water liep de zieke uit de mond in het schoon verband, het stak. Hij lekte met zijn tong...

Van Dam, in weerzin, en droefgeestig in zijn onmacht, verliet de kamer. Hij kon de ijlende niet helpen. Het brood dat hij te geven had werd hier niet gevraagd. Dacht hij.

Op de gang groette hem hartelijk een oud, rimpelig, maar kittig zustertje. Of dominee koffie wilde? Dan bracht ze het in de wachtkamer.

Dominee wilde niets liever.

In de wachtkamer vond hij Van Dijk die eerder klaar was op zijn ronde en zijn welverdiende koffie reeds genoot. In de onpersoonlijke kaalheid van het vertrek spraken de twee over

de gewonde en de algemene geestelijke malaise, over de moeilijke bereikbaarheid van de stadsmens, over de velen die van de ene op de andere dag voortgingen zonder ziel, zonder band, zonder zin van het leven te kennen.

Van Dijk, snuivend aan de kop die geurde in de vrij koude lucht, vroeg of het leven was te noemen wat ze deden.

Van Dam, zijn kop uit de handen van het kittige oudje ontvangend dacht aan de arme kerel waar hij net vandaan kwam en die vocht voor wat zijn leven werd genoemd.

'Een harde doodsstrijd,' zei Van Dijk. Zijn kopje was leeg, hij zette het neer dat het rinkelde.

Van Dam, zijn handen warmend, peinsde waarom een mens die niets begeerlijks bezat, zich aan het leven hechtte. Hun geliefde discussie, de hoffelijke sublimering van beider stellige overtuiging en wederzijdse veroordeling begon. Als een van de twee te vurig werd, leidde de ander de gevoelenswisseling af naar een veilig object van gemeenschappelijke afkeuring. De ongelukkige materialist bijvoorbeeld, de blinde massamens van hun tijd.

In zijn witte kamer lag een massamens, een mens, en wenste brood. Wenste leven zoals hij de eerste dag van de vrede geleefd had. Voelen kennen en beleven. Voelen weten en beleven zoals nu in de ondoorroesde eenzaamheid. Hij snakte naar houvast, een helderheid zoals twee in de koorts berghoog lichtende beelden waren. De lavende. Het brood. Zien, voelen, horen, in zich door laten dringen. Namen geven. Namen.

In de wachtkamer, in sigarenrook, zaten de kenners van namen. Ze discussieerden, geboeid en correct, met een gradueel verschil in waardering, over de vraag of een stadionprediker en massagenezer stadions en massa-publicatie, zalen- en monsterbijeenkomsten, mocht gebruiken om het levende water althans droppelsgewijs te laten doordringen.

Twee deuren van hen af lag een dorstige, die het leven en zichzelf voor het eerst onderscheidde nu hij stierf. Die de dood tegenhield door de kracht van zijn verwondering. Een

hongerige die de oude namen, hun vertrouwd, levend maken zou met de nieuwheid van zijn vraag.

De dominee Van Dam en de pastoor Van Dijk gingen voorbij. Govert worstelde alleen. De enige genade was de koorts. De klik van de deur bij Van Dams aftocht klonk in watten, vertraagd. Na uren of minuten kwam het knarsen pas door, langgerekt. Scheurde een motor in de lucht? Dook hij weg? Weer lag hij op de bermhelling tussen weg en sloot. Neen. Daar was het koud; daar lag hij voorover. Hier lag hij op zijn rug en heet. En machteloos. Hij kon niet bewegen, niet weg. Het verstikkende weer, de weigerende adem. Het machteloos zijn. Op zijn rug als - als - Hij wist het niet.

Oud touw dat uit elkaar valt, niet te knopen is, in vlosse stukken breekt. Zo waren zijn gedachten en herinneringen die elkaar niet grijpen konden, niet dekken, geen geheel worden.

Knarsig geluid. Vliegmachines tussen de wilgen, schieten. Maar hij gloeide. Geen gras, geen grauwgroene anderen in het grasgroen. Alleen in het witte, het bed. Wilgen schieden. ‘Schieden, niet schieten, dat was het. Iemand had schieden gezegd. Wat was schieden?’

Sjieden. Je moet ze Sjeveningen laten zeggen. Ze kunnen niet Scheveningegescheiden zeggen. Zij zeggen sjieden.

Hij ligt op zijn rug in smeulend vuur.

Opeens slaan twee herkende flitsen op elkaar. Een man kijkt naar hem, ongerust, een officier in een witte jas. Tussen de wilgen, achter de wilgen komt een Rode-Kruiswagen aan. Hij ziet het, niet in de nevel, maar een flits klaar en duidelijk of het hier in de kamer is, recht op hem toe. Grauw maar een rood kruis. Van de brug komt een vreemde soldaat aanlopen met zijn rechterarm in zijn linkerhand, hij houdt de arm los tegen de schouder, niemand is verbaasd. Maar hij is gewond. Gewond. In ben gewond, denkt hij en slaat de ogen op. Dan is er weer de witte kamer en geen mannen naast hem. Niemand links, niemand rechts. Geen geluid dan een kraan die lekt. Hij probeert zijn hoofd er heen te wenden. Zijn bed is klam en heet, zelf is hij nu klam en week, dan droog en hard,

hij gloeit. Hij is moe alsof hij uitgehongerd is. Hij kan zijn benen niet verzetten, zijn benen liggen reusachtig groot vast, als een schip op de helling en de mannen slaan er op.

Ik ben gewond, denkt hij. Maar de oorlog is voorbij. Hij weet niet hoe hij gewond komt.

Muur hoek wastafel, muur bed raam. Dit is vastheid. Dit kent hij. Dit kan hij noemen en denken. Met een schok van vreugde herinnert hij zich de blauw en witte vrouw. Die kan hij denken en zien. Ook het brood van het heldere voorjaar weet hij, kent hij, kan hij zien. Hij likt aan zijn droge lip. Er is geen brood.

Waar is zij?

Muur wastafel deur... Nu weet hij ook de jonge dokter weer en diens verradende blik. 'Er is iets verkeerd.'

Met de angst, met het niet begrijpen vallen de golven weer over hem. Pijn en verre verten, zweven, stijgen, vallen, zinken, weg, wijd.

Het is het midden van de dag geweest, zusters, dokters lopen in en uit, trekken de koortsverzonkene onderzoekend de oogleden op, gieten hem voedsel in, dienen injecties toe, verdovende, pijn stillende. Gissen het uur van zijn dood. Zijn vrouw komt en wordt toegelaten. Atie.

[Geen bezoek]

ATIE DE VROUW was bang. Politie was politie: gevaar. Dreiging of schande. Ze had nooit met politie te maken gehad. Eens, lang voor haar trouwen, was er politie op het atelier geweest, maar niet voor haar. In de oorlog was er een gepakt door de grüne. Nu waren ze weer gewoon donkerblauw of zwart, maar je kon altijd een stille tegenkomen. Toen ze een kind was, in volle zondagstreinen, plachten de groten haar gejengel met succes tot zwijgen te brengen door een vreemde op het perron aan te wijzen als politie die schreeuwende kinderen meenam. Politie zonder blauw of groen en zonder pet, een stille.

Sindsdien was de politie die haar mee kon nemen overal. Op school waar ze onbewegelijk moest zitten, anders gebeurde er iets ergs. Ze had een keer moeten overgeven, maar niets durven zeggen totdat het kwam. Toen had ze een standje gekregen omdat ze niet gewaarschuwd had. Soms was het moeilijk te weten wat de stille zou veroordelen. In het zwembad, in de verdovende lauwe lucht van chloor en pakjes brood, was ze altijd onbestemd bang dat ze iets had verzuimd en nam soms voor de zekerheid een tweede douche vooraf. Ergens zat iemand en keek naar haar. Op zang was het nog het veiligst, daar had ze een stem samen met de anderen en als het moeilijk was zweeg ze. Op atelier, waar ze zoveel mouwen per dag moest of het kostte haar loon was ze nooit helemaal gerust geweest. Ze was niet als sommige meisjes die graag hun jeugd verlengden met uitgaan en plezier. Zij had haar eerste jongen getrouwd en veilig, inwonend bij haar ouders, tussen de oude winkels de oude loopjes gedaan. 's Nachts, als Govert wou, lag ze te luisteren tegen het beschot naar de geluiden van ruzies, stromend water, radio's in andere huizen. Ze was bang. Maar ze deden het allemaal en de stille strafte niet erger dan met de pijn van een bevalling en de dood van Pa, maar die dingen had ook iedereen. Het leven werd druk, met drie vallende en vechtende kleine kinderen en haar moeder, die nu in Avondlicht zat maar die ze toch op moest zoeken. Govert was gelukkig niet lastig, die ging weer naar zijn voetballen als toen hij nog een jongen was. Govert had nooit met de politie van doen gehad. Nooit. En nu was de politie aan de deur geweest waar iedereen bij was.

De buren hadden gepast genoten en geholpen. Het was zondag. Iedereen wist dat Govert met de bus naar de wedstrijd was en Atie met de kinderen naar haar moeder. Iedereen zag dat Govert niet thuis kwam en Atie laat, doordat een van de kinderen misselijk werd en niet in de tram kon. Iedereen had toen de radio gehoord en het nieuws, maar niemand wist of Govert bij de gewonden was. Ze wisten wel dat Atie niets gehoord kon hebben, want ze letten op de straat. Er kwam geen Govert.

Twee vrouwen, een moeder met bleke dochter, trokken de stoute, vriendelijke en nieuwsgierige schoenen aan en klopten op Atie's deur. Atie had België-Vlaams aan, ze hield van zang en het was anders ook te stil als de kinderen sliepen. Govert en zij hadden altijd de radio aan. Soms zat hij in de weg, net voor een kast waar zij zijn moest, een man dacht aan zoiets niet. Maar verder was er op Govert niets te zeggen. Daarom ontving ze de buren met gemengde gevoelens. Ze was bang alleen, maar wat had dat mens te zeggen, nog eer ze goed en wel zat met thee, dat Govert laat was.

Atie had gevat geantwoord dat ze naar d'r eigen moesten kijken en de bezoeksters zwegen. De gastvrouw dacht voldaan ‘die zit’, maar de anderen bleven zwijgen, zeiden niets terug. Toen kwam al de angst die ze onder het operakoor en het ruzieënd geredder met de kinderen had begraven in een vlam naar boven. Intuïtief strekte ze de arm uit en draaide het overwinningskoor uit Aïda luider.

De visite volgde haar beweging en de oudste van de twee vroeg of ze die radio al lang aan had. Atie wist niet waarom maar ze werd kwaad, alleen bleef haar keel toegedrukt zodat ze de woede niet tonen kon. Ze zou de vriendinnen er uit willen schoppen, maar ze kon ze niet laten gaan. Als ze ze liet gaan was ze alleen. Waarom was Govert er niet? Anders was hij er al lang.

‘Hij is zeker met Jan en Harry naar het café.’

‘Ja,’ zei de oudste. De jongste, die bleekscheet, die was niet normaal, begon druk te tateren. Van een man die in een café gevochten had omdat hij al zijn dubbeltjes in een gokautomaat verspeeld had. De moeder zei dat het verboden moest zijn en Atie viel onlogisch uit dat niemand er iets van zeggen kon als Govert eens wat gebruikte omdat zijn club gewonnen had. Al hadden ze verloren, wat dan nog. Dan konden ze zich troosten, nogal logisch.

De gasten keken naar de radio en naar elkaar en zeiden ten slotte dat ze haar gezelschap zouden houden totdat Govert kwam. Atie kon alleen maar knikken, maar het werd daarna

Elisabeth Keesing, *De zalenman*

bepaald gezellig. De twee oudere vrouwen wisselden kinderziekten en zorgen uit, de dochter luisterde geïnteresseerd want het ging over haar. Af en toe knikte ze dat ze het nog goed wist en wat ze toen en toen gedacht had. Atie moest er ook weer van knikken, ze wist ook nog zulke dingen van zichzelf, ze zag zich lopen in de straat, tussen deur en kruidenier: zij en haar moeder, en de buurvrouw, het buurkind; haar Riaatje en Astridje van hiernaast. Een optocht. Ze dacht aan een optocht, de radio speelde het studentenkoor uit Faust en toen hield België-Vlaams op met muziek. Ze probeerde nog Italië te krijgen, daar kwamen de opera's vandaan, maar ze ving alleen malle geluiden uit het toestel. Ze konden best een nieuw kopen maar Govert wou televisie. De jongste gast zei natuurlijk ‘la mij nog eens’ en toen kwam er gewoon Hilversum. ‘Goedenavond luisteraars, wij...’ Ze begonnen te lachen, maar opeens merkten ze dat het sluiten was. Nacht. Ze keken elkaar aan en toen werd er gescheld.

Er was iets mis. Govert belde niet. Hij is dronken dacht ze. Het was de politie en iedereen zat er bij.

Wat er gezegd werd drong niet eens dadelijk tot haar door. Wat ze altijd gevreesd had was gekomen. Politie. Haar hart sloeg een slag over.

De anderen waren niet verbaasd dat ze wit als een doek werd. Die hadden het allang verwacht, sinds ze de nieuwsberichten hadden gehoord. Maar ze mochten niets met zekerheid zeggen, daarom waren ze opgebleven. ‘Dank u wel.’

De buurvrouw sloot de deur, de politie ging. Hij nam niemand mee. Of was Govert... Toen drong het tot haar door wat ze gehoord had. Ze moest zich niet ongerust maken, maar Govert was gewond. Ze moest naar hem toe - waar? - maar ze moest zich niet ongerust maken.

De anderen stonden om haar heen en gaven haar drinken en raad. Ze moest met de trein, maar niet nu meteen. Het was nacht, er was geen trein, ze moest eerst gaan slapen.

Ze staarde. De vreemden spraken zacht samen. Opeens stond Riaatje midden in de kamer, op haar blote voeten. Die was

wakker van het gebel en gepraat, het schaap. Ze snauwde het kind terug naar bed, straks spuugde ze weer alles onder. Morgen was het maandag, maar ze kon geen extra smerigheid gebruiken.

De oudste buurvrouw schudde het hoofd en legde zachtjes uit dat ze helemaal niet kon wassen, morgen.

Atie stond hulpeloos in de war. Voor hard en veel werk was ze niet bang geweest. Ze had haar vader en haar moeder jaren mee verzorgd met haar eigen huishouden. Ze sjouwde elke zondag heen en weer naar Avondlicht, weer of geen weer, en alle kinderen mee. Maar dat was veilig, bekend, haar optocht. Te, tette tata taa, zong de veilige radio in haar hoofd. Ze zou de radio aan willen. Maar dat mocht nou niet. Dat kon nu ook niet.

Nog steeds op dezelfde plek keek ze van de radio naar de vrouwen. Naar de deur van de alkoof. De schilderijen boven het buffet en de kanapee. Alles was er nog. De kamerdeur. De bleekscheet stond bij de kamerdeur. Atie's mond ging open. Er kwam geen geluid.

De oudste buurvrouw greep in. Zij bleef slapen, morgen zou ze op de kinderen passen en Hennie - de bleke dochter - zou mevrouw Barendse op de trein zetten. Ze wenkte de bleekscheet de kamer uit en nam Atie mee naar achter.

Atie liet haar begaan. Het was goed, ze was bang. Ze bibberde van angst, ze kon niet denken. Het was goed dat ze haar in bed duwde. Odeklonje, goed. Geschuif en gefluister, buurvrouw maakte een bed vrij, verlegde een slaperig kind. Gesuis van kleren, gehijg, gehijs. ‘Slaap nu maar.’

Een van de kinderen bewoog. Als nou maar niet Riaatje... Maar Riaatje sliep. Nettie sliep. Kleine Piet sliep. Buurvrouw snurkte.

Aat lag stil in het donker, ze kon niet slapen, maar ze kon niet denken ook; ze moest stijf liggen omdat ze het kleine lijf van Nettie naast zich had in plaats van de bonk Govert. Ze staarde stijf in het oude donker waar de oude geluiden voortgingen of er niets bijzonders was. Ademhalingen, licht ge-

snurk. Werkend hout piepte. Ruggen van stoelen, wanden van kasten, zwaarder zwart dan de nacht zelf. Alles zoals het steeds geweest was. Van dat ze een kind was in dezelfde kamer, en sliep tussen de geluiden van haar vader, moeder, zus, zoals nu het kind naast haar. Rustig ademend, rustig... Geluid van deuren, huilende kinderen, aanhoudend schel gegil van een ketel. Ochtend. Gewoon ochtend. Maar wie had de ketel...

Toen wist ze het weer. Alles was anders. Govert. Ze moest met de trein. Strak stond ze op. De buurvrouw vond goed dat ze niets zei, de kinderen niet. Ze jengelden.

In alle lagen van de huizen schetterden radio's en riepen de kinderen toen Atie vertrok met buurvrouws bleke dochter als geleide. Ze voelde de mensen kijken, ze liep jachtend, struikelend over haar passen. Er reed een agent langzaam op de fiets. Hij keek.

Daar was de veilige tram. Veilige langzame praat van anderen aan hun halte. De lispelende stem van buurvrouws bleke dochter die uitlegde waarom ze ging, zo vroeg op een maandag nog wel. Bedachtzaam en troostend geknik. Het kon meevallen.

De trein viel mee. Buurvrouws Hennie bleef op het perron, wuifde geruststellend. Atie glimlachte flauw en woof terug. Ze ging netjes zitten, deed gauw de glimlach weg. Niemand zag iets aan haar. De juffrouw tegenover haar begon na een inleidend pepermuntje te praten, ze had een kind bij zich zo oud als een van de hare, er was genoeg te zeggen. Maar de mannen naast haar en naast het kind begonnen over de uitslagen van gisteren en dat autobusongeluk. Het doel van de reis stond opeens grijs en groot voor haar. De letters op de maandagkranten schemerden.

De vreemde juffrouw vroeg of ze niet goed was. Atie vertelde fluisterend, ze durfde niet goed huilen. De mannen keken naar haar, de vrouw gaf nog een pepermuntje. Iemand schudde het hoofd. Dat ze haar zo'n eind lieten reizen, waarom hadden ze hem niet even thuis gebracht.

Atie ademde diep. Ze was even bang geweest dat ze misselijk zou worden maar nu niet meer. Ja. Ze hadden hem thuis moeten brengen. Maar dan had ze en een zieke man en drie kleine kinderen op haar handen gehad. Hij had misschien wel een gebroken been, of een hersenschudding. Dan moest ie liggen, weken.

Ze zweeg, de trein en het weer opkomend gedempte gepraat schudde en wiegde haar, ze viel in slaap. Ze had te weinig slaap gehad, daar zou geen mens wat van zeggen.

Bij het station waar ze zijn moest maakte iemand haar wakker, een van de mannen. De vrouw was al weg. Atie grabbelde naar haar tas, trok haar hoed recht. De man stapte ook uit, hij zei hoe ze lopen moest.

Voor het station lag een grotere stad dan ze verwacht had. Ze moest langs mooie, grote winkels, duur, het leek op haar stad in de sjieke buurten. In de gewone straten ook, die waren wel stil en de huizen wat lager dan zij was gewend, maar de deuren waren hetzelfde, de ramen, de planten, de vrouwen, de kinderen ook. Een drogist, net zo'n drogist als thuis om het hoekje. Het gaf eventjes rust. Maar meteen bedacht ze dat ze zeeppoeder had moeten kopen en of buurvrouw iets zou doen aan de luiers van Piet. Toen was ze er.

Het ziekenhuis stond groot aan een smal plein waar de kleine straat met drogisten en kruideniers op uit kwam. Net een kazerne, een hekje er voor, dacht Atie. Ze wou niet denken: een gevangenis. Maar ze dacht wel aan de politie. Moest ze nu zo maar binnen, mocht dat midden op de dag?

Iemand vroeg haar naam en waarvoor ze kwam. Ze bekeken haar, de grote portier en een soort typiste; geen zuster. Of ze even wou wachten. Een deur ging achter haar toe. Ze was in een kleine kamer, maar het had een glasruit, ze kon de hal zien. Zusters, dokters. Een klok.

Schrik. Ze had iets moeten zeggen van die zeeppoeier, dit duurde de hele dag, het was avond eer ze thuis kon zijn. Waarom lieten ze haar wachten, waarom hadden ze hem niet thuis gebracht? Zij kon niet weg.

Ze beschermde zich met woede tegen de vreemde omgeving. Maar toen de deur openging en iemand vroeg of ze maar volgen wilde, volgde ze en vroeg klein of Govert een been had gebroken.

De geleidster keek vaag. Ze dacht van niet, maar boven zouden ze het wel zeggen.

Atie was even opgelucht en het volgend moment des te ongeruster. Het was misschien niet erg; of juist heel erg. Zijn been kon wel afgereden zijn. Hoe moest dat...

Opeens stond ze voor een meneer. Geen dokter, of een die zijn doktersjas niet droeg. Dan was het niet erg.

De meneer zei dat hij dominee was.

Dan was het wel erg. 'Is hij dood?' Even voelde ze helemaal niets. Maar de meneer zei dat haar man niet dood was en dat zij rustig moest gaan zitten. Straks zou ze worden toegelaten en dan moest ze niet schrikken.

Nu sloeg het haar juist in de benen. Als ie dood was... als ie dood was... Wat moest zij doen als hij dood was? Ze wist niet verder, ze knikte maar. In de verte hoorde ze zeggen dat ze een flinke vrouw was, dat zag ie. Toen hield ze het huilen dat bijna loskwam weer in. Govert was nog niet dood, de heer verzekerde haar dat hij leefde. Als hij leefde kon je nog niet huilen. Ze knikte weer.

'Wilt u dat ik met u meega?'

'Ja.' Ze hoorde haar stem, ze was toch zenuwachtig. Er moest iets ergs zijn, al was hij niet dood. 'Is zijn been er af?'

De heer schudde zijn hoofd. Brandwonden, zei hij.

Atie opgelucht, bijna kwaad; zij verbrandde zich vaak. Mannen maakten drukte over pijn. Toen drong de domineesstem weer tot haar door. 'Hij zit zwaar in verband.' Ze liepen nu over de gang, er passeerden zusters, deuren dreigden met bordjes, nummers. *Geen bezoek.* Had Govert een bordje *geen bezoek*? Govert had een deur met een glazen raampje. Hij lag helemaal alleen en iedereen kon haar zien als ze binnen was. De dominee deed de deur open en liet haar voorgaan. Mocht dat allemaal?

In de kamer was alles anders dan ze kende. Er stond een bed. De rest was kaal. Ze zag zijn kleren niet, niets van hem. Op het bed lagen dekens, raar hoog. Onder een poort van dekens wat geels in witte verbanden. Een bleek gezicht met dikke ogen. Een schokkende adamsappel. Was dat Govert?

'Is dat...'

'Meneer Barendse,' zei de dominee, 'Barendse.'

In het ongeschoren gezicht gingen de ogen open, een klein eindje. Vals keek ie, dacht Atie. Govert keek niet zo. Govert keek... Hoe? Ze wist niet hoe hij wel keek. Ze had het nooit goed gezien. Ze hadden elkaar op een bruiloft ontmoet, ze waren uitgegaan op volle zondagen, ze hadden in het donker aan een dijk gelegen, ze waren getrouwd in een vol huis. Ze wist onder de vele gestalten welke bij haar hoorde. Op de reuk, op de tast, op omtrekken misschien. Hier was de reuk veranderd, aanraken durfde ze hem niet met de dominee naast haar. Omtrekken waren bedekt; het gezicht opgezet en ingevallen tegelijk. Verbonden. Vertrokken van pijn. Was dat Govert? Die kleine oogjes? Als hij sprak... misschien... 'Ik ben Atie,' fluisterde ze. Haar eigen stem klonk raar, ze schoof naar de dominee toe.

De zieke met gloeiende ogen prevelde onverstaanbaar. Op de golven van de koorts rees reusachtig groot de godin van de nacht, de levende in blauw en wit. De pijn kneep hem in bankschroeven, een alzijdige bankschroef, stijver, brandender, benauwder. Hij kreunde. Zijn ogen gingen dicht.

De kamerdeur ging open, door een zuster geduwd. 'U had even moeten wachten. We moeten juist...'

Atie keek misselijk naar de kommen en de injectiespuiten. Van Dam voerde haar zacht mee. Hij zag dat de verbijstering van de vrouw groter was dan haar verdriet.

'Het is altijd vreemd iemand van wie we houden zo machteloos in bed te zien. We kennen hem lopend. Fietsend. Voetballend. Werkende. Zingend...'

'Govert zingt niet.' De rest was waar. Er kwam een brancard

voorbij, ze zag verbanden, een gestrekte toegedekte gedaante. Govert? Neen. Ze kwamen van de andere kant.

'Hij zingt niet. En voetballen...' Ze hield op. Niet over voetballen praten. Ze keek druk om zich heen. Ze stonden naast zijn kamer, voor een keukentje waarbinnen twee jonge dingen, waren dat zusters, prutsten aan een stelletje. Zo'n ruimte, dacht ze, en dan een eenpitsstelletje. Ze lieten de kraan boven die lage gootsteen ook maar lopen, een rare gootsteen, het leek de voetenbak uit het zwembad. En die kraan was lek.

'Zingt u?' vroeg Van Dam op goed geluk. Hij dankte zijn intuïtie. Er kwam leven in de starre ogen van de vrouw. Ze was op zang. Al jaren. Toen ze het zei, schoof een schrik door haar heen. Kon ze op zang blijven als Govert... 'Gaat hij dood?'

'Hij is in gevaar, dat heeft u begrepen.'

Ze knikte.

'Maar hij vecht.'

Ze begreep niet.

'We zijn in Gods hand.'

Dat zei Pa vroeger ook. Toen Pa leefde gingen ze soms naar de kerk. Daar zongen ze, maar 's winters was het koud. De heer vroeg welke kerk, hervormd, of katholiek, of misschien gereformeerd. Atie dacht dat Pa hervormd was geweest, maar zij dejen er niks aan.

Van Dam had vaste grond genoeg om tactvol verder te gaan. 'Zingt u graag?'

Levendig knikken. Haar ogen beaamden het mee. Ze dacht aan België-Vlaams van gisteren. Opeens verlangde ze naar huis. 'Moet ik hier blijven?'

Van Dam vroeg of ze kinderen had. Er waren er drie.

Hij dacht na. Als hij zelf stervende was, zou hij zijn vrouw bij zich en om zich willen hebben. Maar niemand wist hoe het uur des doods ons zou vinden. De stervende was ver weg, niet bij bewustzijn. De vrouw was waarschijnlijk meer op haar plaats en van nut bij de kinderen. Hij vroeg wat zij wilde.

‘Kan het lang duren?’

‘De dokters weten het niet.’

Woede tegen de dokters sprong in Atie op. De politie en de dokters. Ze lieten haar hier komen, ze haalden haar uit haar straat, haar huis, naar deze lege gang. Naar de onherkenbare man in de benauwend lege kamer. Ze wilde naar huis, naar de was, het geluid, weg van de kaalte. Tranen sprongen haar in de ogen. Dat mocht, ze konden er niets van zeggen. ‘Hij gaat dood.’

De dominee legde zijn hand op haar schouder. Ze moest moedig zijn en om de kinderen denken.

Ze snufte grondig, wreef haar gezicht. ‘Ja.’ Meteen liep ze de gang uit, de trap af. Zonder nadenken beslissend. Van Dam liet haar gaan. Niemand kon de stervende helpen. Zijn eigen vrouw niet. Hij niet.

Hij niet?

Zij hoed opzettend keek hij even om of iets hem trok. Maar hij moest gaan, er was televisierepetitie, hij was langer gebleven dan anders om de vrouw op te vangen. Veel had hij niet voor haar kunnen doen. Eenzaam waren de mensen. Op straat keek hij nog naar haar uit, maar ze was al in de menigte verdwenen.

Atie liep door de stad die goddank op de hare leek en dacht aan de was en wat ze nu moest doen met Goverts overhemden. En kon ze de radio aanzetten als de buren wisten dat haar man aan het doodgaan was? Ze zouden weer bij haar blijven. Ze zouden weer willen helpen. Maar *z*ij wilde zang. Laat niemand het merken, zeg niets.

In de trein was een man met een harmonika. Ze zat er vlakbij, hij had gedronken, maar ze liet zich veilig overstelpen, begraven door zijn zingend rumoer.

Misschien ging Govert niet dood. ‘Onze geliefden lijken machteloos, zo uitgestrekt in bed.’ Een dominee kon het mooi zeggen. Ze zou naar de kerk gaan, net als vroeger met Pa. Als ze daar meezong met iedereen kon niemand er iets van zeggen.

[De hamer]

MISSCHIEN ging Govert niet dood.

Hij had zijn vrouw ternauwernood herkend, even weinig als zij hem. Maar hij wist dat er iemand op andere wijze naar hem gekeken had dan de vrouwen die met de fles en injectiespuit kwamen en gingen. Hij wist dat er iets uit vroeger was geweest, uit de bruine naamloosheid waar hij zwevende leefde, eer hij de stilte kende. Hij wist dat er iets vasts was waar hij thuishoorde en veilig was. Atie's zwaar gevoel voor veiligheid was blijven hangen.

Hij staarde tussen zijn wimpers naar de twee die nu weer aan hem frutselden. De een stond dichtbij met een kom, te dichtbij voor hem om goed te zien. De ander was langer bezig, een droog oud wijfje met vlugge magere handen. Opeens realiseerde hij zich wat zij deed en dat hij als man daar bloot lag. Hij maakte een onverwacht snelle beweging in afweer. Het oudje keek met scherpe oogjes op.

Govert herkende de blik van de eerste dokter. Verbazing. Waarnemen. Ontstaan van onzekerheid.

Toen wist hij ook weer de blik van Atie zijn vrouw; wist dat ze zijn vrouw was geweest en waarom ze kwam. Waarom ze in angst weer gegaan was. De angst steeg op in hemzelf, een golf van vuur, een vlam. Niet over hem...

‘Neen.’

De zuster zei dat hij eventjes flink moest zijn en een plas doen. Ze sprak hem toe als een kind.

In een flits zag hij zijn eigen kinderen, zichzelf als kind, kamers, scholen, films vol kinderen. Hij kreunde, van pijn en van woest verlangen. Hij was een man.

Even later waren de dekens recht gelegd. Hij verzekerde zich er van dat hij een man was. Het gaf hem rust. Hij zou niet sterven. Hij leefde. Hij had nog nooit zo geleefd als hier waar hij zien kon en zichzelf en de dingen kennen. Hij had nooit eerder de langzame gedachten en gevoelens gevolgd die ver boorden, ver droegen en sterker waren dan pijn.

Zoals elke keer na de behandeling bleef hij wakker liggen. Hij herhaalde voor zichzelf zijn eerste ontwaken. Hij zocht weer het beeld van de lavende, zachte. Blauw, wit en koel verrees ze, hoog boven zijn kleine lichaam van gloeiend metaal.

Gloeiend metaal. Zijn hoofd, zijn bloed, zijn lichaam, alles stond onder vuur. Hij hoorde het suizen van de brander. En de druppel, de voortdurend ploffende drop.

Er was geen brander, nog niet. Maar de man met het lasapparaat, de vetbruine tas, en de omwoelde hamer was wel binnengekomen.

De loodgieter, beter met sloten op de hoogte dan zusters, priesters en medici, was de eerste die geruisloos de deur opende. Snel, zacht en vlug, waar nodig met omwoeld gereedschap, trok hij van kelder tot operatiezaal, niet achtend op wat hij zag. Zijn onverschilligheid voor wat in kamer of zaal te bed lag leek bijna demonstratief, maar was dat nauwelijks. Daan was een ijverige oppassende jongen, geboren voor burgerkarwei, mooi mechanisch gehoorzamend, zalendoof en zalenblind. Hij had zelf Govert kunnen zijn. Govert voor het ontwaken in de stilte; of Goverts vrouw, of Tinie Schuil, of haar broer of elke zalenmens. Maar hij werd Daan die de hamer bracht.

De hoofdzuster zei later dat hij helemaal niet op de kleine kamer was besteld en de twee leerlingetjes in de spoelkamer waar Atie het grote lek had gezien, kregen een uitbrander omdat ze op hun eigen gezag dat niet bestond, de werkman naar de lekkende pijp in het naburig vertrek hadden verwezen. Daan wist ook dat dat aankomend jong goed het niet voor het zeggen had, maar er lag een grote reparatie te wachten in de werkplaats en hij moest nog ver naar de keuken in A-vleugel om een trapleer en dienbladen te spijkeren. Het schikte goed om alle defecten op B-III, die uithoek, achter elkaar af te handelen. Zo kwam hij, niet gestuurd maar wel geroepen, bij de vechtende.

Het was gewoonte, geen behoedzaamheid die maakte dat hij

de deur geluidloos opende. Na het los gepraat van de leerlingen had hij verwacht de kamer leeg te vinden. Toen hij toch een patiënt aantrof was hij niet geschokt. Het lek, geen leertjes-lek maar een losgeraakte buisverbinding, interesseerde hem meer. Het was voornamelijk lastig dat er een meneer aanwezig was. Klassepatiënten konden dikwijls weinig velen. De druppel viel maar langzaam, met grote tussenpozen. Alleen heren en dames met verwende zenuwen stuurden dan om hem. Gelaten zette hij zijn tas neer. In zijn amper bewuste kritiek op verwend volk deed hij dat met meer geluid dan waarmee hij de deur geopend had. Plop. Toen overwoog hij de aanpak, breeduit met zijn rug naar het bed. De zware lucht van man en werk en het zacht gereedschapgerinkel maakten Govert zo wakker als hij overdag nog niet geweest was; zo wakker als 's nachts toen de eerste vrouw bij hem stond. Metaal, leer en nawalmende branderdamp - in zijn koortskloppende oren groeide het kleine geluid in de kamerstilte tot het alles vervullend geklop en gedonder der werf. Klinknagels, smidshamers, vallende platen.

Stil daarna.

De tas had uitgerinkeld. Daan berekende hoe hij werken moest. Hij keek naar het bed om de lastige heer te zien die een langzame drup niet verdroeg. Hij keek in twee gloeiende ogen. Niet de ogen van lastige heren, die waren zwak of boos. Hij minachtte de zwakke en haatte de harde. Hier viel niet te verachten of te haten. De blik hield hem vast. Het was onbehagelijk, maakte hem onrustig, bang. Hij voelde de nabijheid van de dood en zwaar leven. Hij wist niet hoe lang hij bleef staan en maar keek.

De zieke bewoog zijn mond. Daan verstond niets, maar zijn onbehagelijkheid en verlegenheid namen toe. De bladderige lippen sloten, openden, sloten half. ‘Maat.’

Hij verstond het niet.

De zieke bewoog, feller werden de ogen, zichtbaarder de pijn. Toen eindelijk schor, maar verstaanbaar: ‘heb je een hamer, geef...’

Ogen dicht. Daan in paniek. Hij begon zich te herinneren dat hij geen volwaardige order had gekregen hier binnen te gaan. Hij wilde hier niet alleen werken. Hij zocht naar de bel, eerst staande op zijn plaats, toen buigend over het bed.

De sterke geur van werk en man prikkelde zoals tevoren vocht en voedsel. Govert opende zijn blik opnieuw. Daan, over hem gebogen, trof het kijken recht in zijn ogen, hij voelde het smeken, verstond; niet met zijn oren. ‘De hamer. Maat.’

Geen meneer. Een werkman als hij. Als hij de hamer gaf, zouden de vrouwen, de zusters zeggen dat hij het bed smerig maakte en gek was. Maar de ander... Daan wist dat de ander voor leven of sterven stond. Hij bukte naar zijn tas. Los uit de gloeiende ban van Goverts ogen aarzelde hij, voelde zich mal. Uit zijn gewone doen. Maar zich oprichtende dacht hij dat de vent niet veel hamers meer vast zou houden en met grote meewarigheid legde hij de hamersteel in de halfverbonden hand, begon een sentimentele zin; stopte. Goverts hand greep met onverwachte kracht. De ogen veranderden, werden lichter. Verrek, dacht Daan, straks leken ze zwart.

Zo helder als de lentedag van het brood verscheen voor Govert de rode romp van het onvoltooide schip. Hij hing aan de punt van de boeg in de ruimte en brandde en sloeg. Krachtiger omklemde hij de greep. Daan zag een trekken in de arm, hield zijn adem in. Govert zag het donker van leer en pilo, zag zichzelf. De witte kamer week voor het menie- en roestrood van de scheepshuid, het blauw en wit van de lucht. De rivier. Het werk.

Een vertraagde film, en stom, maar herkend. Elke klinknagel die hij had ingeslagen een eindeloos vertraagde beweging in het koortsdenken, maar duidelijk in elke spierwerking van slaan hervoeld. De aandacht bij het lasvuur; het sissen nooit in het lawaai afzonderlijk beluisterd, nu gehoord. Het scheepslijf, als zij gingen 's avonds, stil en onbestuurbaar veel te hoog op het land - machteloos.

De greep op de hamer ontspande. Machteloosheid. Zijn adem

Elisabeth Keesing, *De zalenman*

kwam en ging in hijgend gesis. Daan bukte opnieuw in ontzetting, drukte automatisch de bel.

De kleine dorre zuster kwam, bedaard, onaangedaan. Beval en handelde. De niet geroepen werkman keek ze koel aan, de zieke greep ze bij de pols, ze gebruikte een instrument, maakte lippen nat. De stotende adem kwam tot rust.

Daan kennend als een betrouwbaar man vroeg ze of hij familie was van de patiënt. Hij schudde zijn hoofd, wees op de langzaam lekkende buis. Pinnig antwoordde ze, koel hardop pratend, of hij zijn hersens niet gebruikte en niet zag dat dit lek wachten kon. 'Schiet nu maar op.' De loodgieter nam zijn tas, opgelucht en toch met tegenzin zou hij heengaan. Het wijfje ontdekte de hamer, vroeg met haar schrille vogelstem wat dat te betekenen had. De gezonde man werd verlegen, greep het ding schutterig terug. De zieke bewoog zijn mond, zijn vingers, zwak. Het strenge vogelwijfje nam het waar, keek op de koortskaart, op de lijst van injectietijden. Geen tijd voor een spuitje, niets alarmerends in de toestand. Nog eens keek ze goed. De man lag geïsoleerd. Waarom? Had hij te hard geschreeuwd? Hij had koorts en als de morfine uitwerkte pijn. Maar deze man was nog niet aan het sterven. Zijn toestand was beter dan toen ze de dienst overnam. Hij was kalm en zichtbaar aan de kant der levenden. Die stierven waren zwakker, verder weg, niet actief. Een hamer vragen en haar schone lakens besmeuren. Mannen!

Ze scharrelde weg, zelf actief, een kittig sleepbootje tussen traag en moeizaam bewegende patiënten, stuntelig manoevrerende leerlingen, verdwaalde bezoekers en onnozele stafwerklui. Voor het oudje allen onmondige wezens, die schoongeveegd of gedirigeerd, geduwd en getrokken moesten worden. Ze vergat Govert voor de volgende patiënt.

Daan ging naar A-I en terug naar de werkplaats. De gewone weg tussen de gewende mensen, gewende medicijn- en loodlucht, gewend tikken, snorren, druppelen; alles normaal om hem heen. Alleen toen hij in de werkplaats een hamer nodig had, dacht hij een flits lang aan de man die een hamer vroeg.

Waarom? Maar de baas riep hem en samen stonden ze te zoeken in een van de moderne instrumenten.

Govert lag weer alleen. De reuk van werk vervaagde om hem heen. De greep van de hamer tintelde na in de buiging van zijn hand. Op zijn trommelvliezen, bonzend van koorts, dreunde het kletterend rumoer van de werf. De gloeiende pijn smolt ineen met het gloeien van het smidsvuur. De heldere herfstdag buiten het raam begon te zinken. Killer, verder weg, week het licht. Koude grijsheid. Dan het zachter donker. Slaap.

Opnieuw werden in de droom zijn gedachten geordend. Toen hij in het volledig duister ontwaakte, wist hij weer uitgeknipt helder of een ander het had geschreven, maar zijn geest had het de hele dag gezocht - hij wist waarom hij niets wist en nooit iets geweten had.

Bij elk wakker worden was de koorts minder en de pijn erger. Het denken hielp de pijn overwinnen. En nu geen honderd hamers dreunden op zijn oren wist hij dat hij met honderd anderen gewerkt had op een werf. Met honderd en honderd anderen gediend had in een leger. Met tientallen anderen gevrijd had en gefeest, gekeken en niet horende geluisterd.

Stukken film schoten voor zijn ogen, brokken muziek. Opeens hoorde hij vrouw en kinderen. Een radio. Gehuil. Koffie- en biergepraat. Koppen van cafégenoten. Radio. Gelach. Een moppentapper, kop voorover.

Hij bewoog. Pijn. Denken, denken. Wat was er gezegd? Wat had hij geleefd? Hij werd weer warm.

‘Als ik maar lang genoeg alleen kan zijn.’

Het donker en de stilte waren hem nu vertrouwd. Zijn eigen ademhaling en zacht scheurende stem bezorgden hem geen schrik meer. Hij wist dat hij nu alleen was en vroeger nooit. Hij wist dat er van tijd tot tijd wezens kwamen die zich bezig hielden met de zorg voor zijn lichaam. Hij wist dat het de grote zachte vrouw niet zijn zou. In zijn laatste droom had hij bergen gezien. Andere bergen dan op de Eifeltour voor *f*64.-

voor vier dagen in de zingende bus. Bergen zonder tochtgenoten, bar naakt en hoog. Maar achter de berg was zon.

Dat komt zeker, dacht hij wakkergeworden en het denken ging al sneller, al geoefender, dat komt zeker door de lantarens buiten. Of waren het lichten achter andere vensters?

Hij zakte weer soezend weg, te uitgeput voor meer. Maar bij het volgend wakkerworden leek het of hij lichter was. Als hij wilde zou hij zijn arm kunnen bewegen. Zijn beide benen misschien. Maar hij besloot slim dat niet te doen, eer hij het de dokter gevraagd had. Hij wilde leven. Als hij weer sterk was, morgen, overmorgen, zou hij vragen...

Het drijven op stijgende golven opnieuw. De gevonden gedachten stegen en deinden traag mee. Een tartende langzaamheid. Als hij lang genoeg alleen was, zou hij vinden. Zou hij vinden wat, waarom. En hoe.

De deurklik.

Licht en alles wit. Een vrouw in blauw en wit. Hij bewoog om beter te zien.

De lavende was het niet. Ook niet het scherp en zakelijk vogelwijfje of een der kleurlozen die hem die dag voorbij waren gegaan. Het was avond. De ploegen hadden gewisseld, de nieuwe wacht was binnen, Zuster Pen had mannenzaal en aanhangwagen. Ze was uit haar humeur.

[De twijfel]

ZUSTER PEN was vaak uit haar humeur. Dat was een kwestie van leeftijd, lot en, eens in de zoveel weken, van eerstenacht van de wacht. Als zij op een uur dat anderen gelukkig en opgewekt, dacht ze, naar huis en haard en krant en gezelschap gingen, zelf tegen de stroom naar haar werk toe liep, voelde ze zich verlaten en bitter tekort gedaan. Als er aan de zustertafel gelachen werd of iets gezegd dat zij, met de jaren licht doof wordend, niet verstond, dan voelde ze zich een gevangen beest in een kooi, een verloren vreemdeling. Twee keer was het haar overkomen dat een langzaam, van ver en

verlegen opgebouwde vriendschap verloren ging doordat de nieuwe vriendin trouwde; wegtrok en haar vergat voor nieuwe belangen. Kwam ze een enkele keer op bezoek bij de ander in een vol eigen huis, dan voelde ze zich misplaatst en vreemd, eenzamer dan in het geroezemoes van het veilig bekende werkoord. Maar ook in de gangen waar ze nu al dertig jaar met temperatuurlijst, pot en gezeefde appelmoes liep, overviel haar soms het gevoel dat ze de wereld zag als door een venstertje, in een droom, opgesloten in een onzichtbare cirkel.

Deze verlegen vereenzamende vrouw betrok de nieuwe nachtdienst die maandagavond toen Govert Barendse de kans had in leven te blijven, alle brandwonden ten spijt. Het was bijna vierentwintig uur geleden dat hij opgegeven was en, wegens zijn pijngebrul en naderende dood naar de aanhangwagen was gereden. Toen Zuster Pen binnen kwam om hem volgens instructie injecties, fles en drinken te geven, lag hij in het donker met zijn ogen open.

Ze deed het licht aan. Hij keek. Muur raam, muur deur, muur wastafel. Aanwezig. Zij veegde en stak, ze nam zijn haar volgende ogen waar, ze dacht: die is voorlopig nog niet dood. Ze voelde zijn actieve helderheid, zoals de loodgieter die gevoeld had toen hij over zijn vreemde maat heenboog naar de bel.

Toen de verpleegster bijna klaar was, kuchte de zieke zacht. Het leek of een redenaar zijn keel schraapte voor het spreken. Pen stond op het punt hem te bevelen stil te zijn, maar hij was haar voor. Zijn grote laatste ontdekking moest hij zeggen. Zijn stem was nog ongewoon en ruig, maar het was geen stervend geluid.

‘Zuster. Ik ben nooit eerder alleen geweest.’

‘Wees blij.’

Haar gezicht verloor een ogenblik de onaandoenlijk bevelende beroepstrek; werd open, kwetsbaar. Bitter. Govert zag het, eer ze het licht uitdeed. Opnieuw lag hij in het donker. Nu zonder rust.

Van alle mensen die naast zijn bed hadden gestaan was dit de enige met kracht en directheid aan de zijne gelijk. Allen die bij hem kwamen hadden onwetend hem geholpen voor vaagheden vormen te vinden. Pen was de enige die op een zwaar woord een zwaar antwoord gaf.

Een nacht en dag had hij geworsteld in de mist, bouwend op een zekerheid: de stilte en de witte kamer, de vastheid van zijn adem, denken, voelen; langzaam, scherp. Een nacht en dag had hij een doel gehad, gezocht, zich verwonderd. Had zichzelf, had leven, had verlangen te leven ontdekt. Had gevonden wat beleven was. En alles had hij aan het eindelijk alleen-zijn te danken. Meende hij.

Het rechte antwoord van de laatste zuster was doordringend en zo gemeend als zijn eigen woord. Alleen-zijn was niet te benijden maar een vloek.

Waarom?

Had hij deze dag dan niet meer geleefd, doorleefd, dan vroeger? Het was waar, hij was gewond, afhankelijk, in pijn. Anderen liepen op dit ogenblik gezond door hun huis, door een straat.

Huis, straat. Gegons en rumoer van velen. Was dat om blij mee te zijn? Muur deur, muur spiegel, muur... het raam nu bedekt.

Had dit hem verheugd? Was deze opsluiting, dit aan een bed geklonken zijn een bevrijding? Voor het eerst sinds uren werd zijn adem weer benauwd. De paniek van het eerste ontwaken kwam terug. Neen, een nieuwe, een andere. Niet de paniek om het onbekende. Het was de angst voor wat hij wist. Gevangen, gebonden te zijn. Alleen en machteloos. Misschien... Hij verzette zich. Hij wilde niet dood. Hij zou niet dood gaan. Hij voelde dat hij helderder was dan te voren, dat met de laatste injecties niet alleen de pijn maar ook de koorts was gezakt. Als hij stil lag en waakzaam bleef zou hij de dood overwinnen. Denken aan alles wat leven was en hem vasthield: een vrouw - brood - kinderen - werk. Ik, Govert Barendse.

Als hij de concentratie losliet klonk treiterend de echo ‘ik

ben nooit alleen geweest' - 'wees blij'. Maar hij staarde met ogen open in het donker, zocht het blauw en witte, het brood, de hamergreep. Wat de priesters hem hadden kunnen leren, een geconcentreerd gebed te zijn, dat streefde hij na, de verbonden hand ballende. 'Alleen - Govert - hier. Muur - raam - muur...'

'Nooit eerder alleen geweest.' 'Wees blij.'

Waarom?

De strakgebogen hand liet los, deed pijn. Koortsstijging. Stond iemand op die hand? Leefde hij? Blind en verdronken in een blinde witte kamer? Wat was het waard?

Het was niet de ademnood die hem naar de keel greep, het was twijfel.

Assistent voor deze nacht was een vrouwelijke arts die alles wat haar voorgelegd werd ernstig en nauwgezet bekeek. De maatschappelijke wedijver van Eddy Larema was haar vreemd. Ze had medicijnen gestudeerd omdat het traditie was in haar familie en zij een vadersdochter was. Voor haar getrouwde zusters die bon-mots van hun kroost vertelden legde ze een licht afwerende minachting aan de dag. Met onbewogen koel gelaat hoorde ze de verhalen aan van een oud mannetje met een breuk of een volksvrouwtje zonder gebit. Vertedering had ze zichzelf verboden. Ze geloofde in haar zakelijkheid maar ze verried zich door een onmiskenbare agressiviteit tegenover mannelijke collega's en door haar te voortreffelijk beredeneerde zorgvuldigheid. Iemand die haar eens wees op onderdrukt gevoel, keek ze aan door haar bril en ze pareerde 'wij vrouwen zijn nauwkeurig'. Lies Person hield zich gaarne op het wij-vlak. 'Wij-Persons zijn van oudsher...', 'Wij intellectuelen hebben tot taak...' 'wij liberalen zullen opnieuw.....' Ze deed in beschaafde mate ook aan politiek en zou het wel tot kamerlid brengen. In het algemeen stond ze als formidabel bekend.

De huisdokter van de fabrikant Hanaer voelde zich niet plezierig toen hij hoorde dat dokter Person assistent van de

nacht was. Deze dokter Alberty, een brede gezeten figuur met golvende lokken en een praxis aurea stond aan het sterfbed van een van zijn voorname patiënten, terwijl een wassend aantal familieleden Hanaer wachtte in de hal. De bewusteloze fabrikant was bij zijn spoedopname op een tweepersoonskamer terechtgekomen naast een galoperatie die zijn nachtrust nodig had. Alberty liet voorlopig de echtgenote en oudste zoon toe, en suste verontwaardigd wachtenden onder de overige verwanten. Wat de stervende betrof konden ze alle tien om hem heen gaan staan, Hanaer zou niet meer bij kennis komen. Maar de aanwezigheid van de galoperatie maakte dat ongewenst. De heer Hanaer moest ogenblikkelijk een kamer alleen hebben. Waarom had hij die niet dadelijk gekregen? Een blik op het overzicht van bezetting leerde hem dat. Het huis was vol. Een tweede blik bleef aarzelen op B-III. Naast de mannenzaal was een kleine een-bedskamer die de zusters de aanhangwagen noemden. Omdat het zo'n uithoek was werd het hokje gewoonlijk gebruikt voor isolering van zaal of voor zenuwpatiënten.

‘Wie is assistent van de wacht?’

‘Dokter Person.’

Alberty fronste, zocht haar in de dokterskamer, vond haar op zaal. Lies Person deed haar ronde langzaam, niet wetend dat haar aandacht voor de oude boerenknecht met zijn kankerkeel of voor de jonge taxichauffeur met geelzucht een goed gebruik van ongebruikte liefde was. Ze vroeg alleen naar koorts en symptomen, nachtrust en de kleur van urine. Toch irriteerde haar de komst van Alberty als een betrapping en ze manoevreerde hem terechtwijzend naar de gang. Geen discussie tussen de oude mannetjes.

‘Is dat vrij?’ vroeg hij, wijzend op de aanhangwagen. Hij kon zo goed als zij door het venstertje de stille patiënt zien liggen en ze antwoordde koel dat hij voor zijn fabrikant met aanstaande nabestaanden de wachtkamer kon nemen. Dat was meer gedaan.

Alberty streek over zijn kin alsof het een baard was. Hij was

desnoods bereid met de wachtkamer genoegen te nemen... Dokter Lies Person riposteerde te vinnig. ‘Het zal wel moeten, als mijn patiënt hier ook stervende is.’

Of ze dat dan niet wist? Alberty liet enthousiast zijn kin los. Die man hoefde daar misschien helemaal niet te liggen. Hij leek heel bedaard.

In Lies gingen alle egelstekels omhoog. Op haar competentie was niets aan te merken, en evenmin op het feit dat ze nog niet in de isoleerkamer was geweest.

‘Ik ben net binnen.’

‘Als u het dan even onderzoeken wilt.’

Ze kon hem slaan voor zijn suggererend gebiedende toon. ‘Wij doktoren behoren een lijn te trekken in een geval als dit.’ Maar daar ze het geval nog niet kende, zweeg ze en ging de aanhangwagen binnen, vastbesloten Alberty met de wachtkamer genoegen te laten nemen.

Ze maakte meer licht. Het was waar dat de man stil lag. Hij keek haar zelfs aan, scheen bij bewustzijn. De temperatuurlijst vertoonde geen ongunstig verloop. Waarom was deze man geïsoleerd? Ze wilde naar de deur lopen en de nachtzuster om inlichtingen vragen, maar bedacht dat vandaag nieuwe wacht was en zuster Pen het niet weten kon. Ze keerde terug naar het bed, zag dat ze met brandwonden te doen had en aarzelde opnieuw. Onderzoeken zou pijnlijk zijn voor de patiënt-

Toen voelde ze zijn kijken.

De stilte en de kleur van de nacht die gelijk was aan de vorige had Govert nog een keer de herinnering aan het meisje Tinie geschonken en daarmee had hij een einde voor zijn twijfel gevonden. Niet alleen de smaak van lafenis en haar groot steunend lichaam leefden weer. Ook de paar woorden die op grote golven gesproken waren, de blik van verstaan, het samen delen van gevoel en beeld. ‘De zalen.’ ‘Ik ook.’ Jij-ik. Zij-ik. Zalen. Hun zalen. Samen.

Zalen - samen. Zalen - samen.

Langzaam, in dezelfde trage golven als eerst, maar nu ver-

wacht, door zijn zoeken geholpen, braken de woorden vaneen. Zalen was anders dan samen. Samen - samen. Jij.

Het woord was er opeens als een bel. ‘Jij.’ Een vrolijke bel. Een venter met ijs in de straat.

Hollende kinderen. Stil. Zalen waren rumoer.

Alleen-zijn. Wees blij dat je nooit...

Alleen zijn was onmacht en pijn. Muur hoek en gesloten raam. Maar daartussen was samen. Was jij. Uitgeput lag hij stil. Hij was onmachtig alleen en moest wachten tot weer iemand kwam. Tot zolang moest hij vasthouden, het beeld, het woord. Samen zijn, niet alleen.

In wolken van slaap herhaalde hij tot hij wakker schrok van een waarschuwingsklik uit de diepte. Geen zalen. Zalen waren rumoer. Maar twee mensen of heel misschien drie. Dat was samen. Wees blij niet alleen te zijn.

Klik. En het licht van de gang. Ver als de vorige nacht maar ook dichterbij, want bekend. Geen zuster, maar een witte jas, een dokter. Of niet? Zag hij een vrouw? Waren zijn ogen nu ook...

‘Mijn ogen.’

De witte jas boog zich voorover. Een vrouwestem vroeg of zijn ogen hem aldoor hinderden, of nu alleen in het licht. Hij wist het niet meer. De paniek van de ochtend kwam weer. ‘Zuster - dokter -’

‘Ik ben dokter.’

‘Ik wil niet dood.’

Lies Person stond weer rechtop. Er was met de ogen niets aan de hand, zo op het eerste gezicht, maar ze schermde het licht verder af. De man was opgewonden. Ze zou Alberty zeggen dat hij voor de zaal te onrustig was. Waarschijnlijk was hij dat ook. Onrustig en zwaar gewond.

‘We gaan zo gauw niet dood,’ zei ze opgewekt. Ze dacht, moet ik hem nu onderzoeken, en aarzelde weer. Hij keek haar recht aan. Ze glimlachte geruststellend. Hij lachte terug als een kind.

‘Samen zijn,’ zei hij.

Toen voerde de conscientieuze Lies Person een ernstig gesprek met zichzelf. Ze begreep, nam ze aan, Goverts woorden goed. Hier lag een massamens die niet alleen kon zijn. Het was waar dat hij zwaar gewond was en zij Alberty de kamer niet gunde. Maar als de patiënt er zelf om vroeg - hij ijlde nauwelijks, hij wist wat hij zei - en hij brulde niet, moest ze hem dan niet aan de zaal teruggeven?

Nog twijfelde ze. Sloeg de dekens open, zag de ernst van het geval, keek naar het gezicht dat nog leefde. Gespannen leefde. Als zij het alleen op de ernst beoordelen moest, zou ze hem hier laten. Maar liet ze zich dan niet beïnvloeden door haar geïrriteerdheid tegenover de mooie Alberty?

Nog eens keek ze naar het gezicht van de half verbrande. ‘Bevalt het alleen zijn je niet?’

De mond lachte snel en herhaalde ‘samen.’ Zijn ogen lichtten op.

Toen onderdrukte de nauwgezette dokter Person haar weifeling en gaf bevel de een-persoonskamer op B-III te ontruimen voor Alberty's klassepatiënt met zijn lijfwacht van verwanten en huisarts.

Govert Barendse werd naar zaal teruggereden. Hij sliep van een extra injectie toen men hem overbracht. Het vertillen bezorgde hem geen pijn. Maar toen hij ontwaakte gonsden en gorgelden de honderd geluiden der zaal om hem heen zoals bij zijn geboorte. De net aan zijn blindedarm geöpereerde loopjongen links van hem braakte nog van de narcose. De oude man die zijn bier miste mompelde rechts van hem. Verder, in de verschemerende diepte werd er gekreund en gewoeld, ploften blote voeten, rinkelden glas en schotel. Hij wist niet waar hij was. De koortsgolven deinden leeg en vaag, hij vond geen houvast. Blauwwitte gestalten vervaagden, ver, ver in de mist. ‘Brood’ klonk ver, ver weg in de diepten achter zijn ogen. Maar hij kokhalsde. Zijn tong viel achteruit, hij snokte. Een tik van harde schrik verging in verte en gegons. Alle heldere lijnen vergleden in het oude geruis om hem heen. Hij gleed mee.

Govert Barendse stierf, zoals een verkeersongeluk met zoveel oppervlak brandwonden behoort te doen. Op zijn plaats. Op zaal.

Toen Eddy Larema het hoorde was hij blij dat hij zich niet in zijn diagnose vergist had en geen mens dacht er over de nauwgezette Lies Person een verwijt te maken. Zelf wist ze met haar mathematische geest dat waar mensen werken de kans op fouten ingecalculeerd moest worden. Desondanks twijfelt ze soms of ze er juist aan gedaan had de massamens naar zaal terug te brengen. Hij had een interessant object ter observatie kunnen zijn als hij in leven was gebleven. - Zou hij in leven zijn gebleven in de stilte?